

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК 316

До захисту допущено:

Завідувач кафедри

_____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

« » січня 2024р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

**за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»**

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Національна ідентичність українців: спадковість та
конфліктність міжгенераційної динаміки»**

Виконав (-ла):

студент (-ка) II курсу, групи СЛ-31мп

Весельська Вероніка Вікторівна _____

Науковий керівник:

Доцент кафедри соціології, доцент, кандидат соціологічних наук

Коржов Геннадій Олександрович _____

Рецензент:

Доцент кафедри історії, доцент, кандидат історичних наук

Чолій Сергій Васильович _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.
Студентка Весельська Вероніка Вікторівна

Київ – 2024 року

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Спеціальність – 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

___ Павло ФЕДОРЧЕНКО-
КУТУЄВ

«___» грудня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студенту
Весельській Вероніці Вікторівні

1. Тема дисертації «Національна ідентичність українців: спадковість та конфліктність міжгенераційної динаміки», науковий керівник дисертації Коржов Геннадій Олександрович, доцент, кандидат соціологічних наук, затверджені наказом по університету від «11» листопада 2024р. №5045-с
2. Термін подання студентом дисертації: 10.12.2024
3. Об'єкт дослідження: національної ідентичності українців
4. Предмет дослідження: вплив соціальних, політичних та культурних чинників на процес формування національної ідентичності в Україні через призму примордіалізму та конструктивізму у дітей та їхніх батьків
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:

- проаналізувати основні концепції національної ідентичності, зокрема примордіалізм та конструктивізм;
- дослідити історичний розвиток української національної ідентичності;
- визначити роль соціальних та політичних чинників у формуванні національної ідентичності українців;
- дослідити спадковість національної ідентичності;
- вивчити сучасні особливості національної ідентичності українців;
- проаналізувати спільне та відмінне у національній ідентичності батьків та їх дітей.

6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: 6 рисунків, 29 таблиць
7. Орієнтовний перелік публікацій: 0
8. Дата видачі завдання: вересень 2024

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів роботи	Примітка
	Визначення напрямку дослідження	Вересень-жовтень 2023	Виконано
	Формування джерельної бази дослідження	Лютий - квітень 2024	Виконано
	Складання розгорнутого плану	Травень 2024	Виконано
	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Червень-липень 2024	Виконано
	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи (Теоретико-методологічне обґрунтування)	Липень-серпень 2024	Виконано

	предмету, проблематики національної ідентичності)		
	Написання II розділу дипломної роботи (Українська національна ідентичність)	Вересень 2024	Виконано
	Написання III розділу (Емпіричне дослідження національної ідентичності), висновків та коригування списку літератури.	Жовтень-грудень 2024	Виконано
	Передача магістерської дисертації на кафедру	10.12.2024	Виконано

Студент

Вероніка ВЕСЕЛЬСЬКА

Науковий керівник

Геннадій КОРЖОВ

АНОТАЦІЯ

Весельська В.В. Національна ідентичність українців: спадковість та конфліктність міжгенераційної динаміки.

– На правах рукопису.

Магістерська дисертація за спеціальністю 054 Соціологія. – Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", кафедра соціології. – Київ, 2024. – 101 с., 6 рис., 29 табл., список джерел з 48 найменувань та 3 Додатки.

Дисертація присвячена темі національної ідентичності українців. У ній досліджували національну ідентичність через призму примордіалізму та конструктивізму. Основна увага зосереджена на міжгенераційних відмінностях та особливостях. Розглянуто історичні, культурні, соціальні, політичні чинники впливу, зокрема вплив радянського минулого на сучасних українців.

Було проведене власне соціологічне дослідження шляхом анкетування учнів 8-11 класів та їхніх батьків.

Ключові слова: національна ідентичність, примордіалізм, конструктивізм, міжгенераційна динаміка, українська ідентичність, соціальні чинники.

ABSTRACT

Veselska V.V. National identity of Ukrainians: heredity and conflict of intergenerational dynamics.

- In the form of a manuscript.

Master's thesis in the specialty 054 Sociology. - National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2024. - 101 p., 6 figures, 29 tables, list of references of 48 titles and 3 Appendices.

The dissertation is devoted to the topic of national identity of Ukrainians. It examines national identity through the prism of primordialism and constructivism. The main focus is on intergenerational differences and peculiarities. Historical, cultural, social, and political factors of influence, including the impact of the Soviet past on contemporary Ukrainians, were considered.

The author conducted her own sociological research by questioning students in grades 8-11 and their parents.

Keywords: national identity, primordialism, constructivism, intergenerational dynamics, Ukrainian identity, social factors.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРЕДМЕТУ. ПРОБЛЕМАТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	8
1.1 Концептуальне визначення НІ у рамках різних теорій: примордіалізм vs конструктивізм.....	8
1.2 Досягнення у вивченні національної ідентичності в Україні	20
РОЗДІЛ 2 УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.....	26
2.1 Національна ідентичність Українців: короткий дискурс від історії до сучасності.....	26
2.2 Фактори впливу на формування національної ідентичності батьків.....	29
2.2.1. Історично-культурні чинники формування національної ідентичності покоління Х, У.....	29
2.2.2. Роль виховання.....	36
2.2.3. Психологічні чинники формування національної ідентичності.....	40
2.2.4. Регіональні фактори.....	44
2.2.5 Ставлення українців до СРСР та мовного питання: вплив історичної пам'яті на національну ідентичність.....	49
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ БАТЬКІВ ТА ЇХ ДІТЕЙ.....	59
3.1 Програма соціологічного дослідження.....	59
3.2 Результати дослідження.....	61
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

У сучасному світі, де глобалізація стирає межі між культурами, національна ідентичність є дуже важливою та актуальною темою для обговорень. Вона сприяє збереженню унікальності кожної нації. У контексті державотворення національна ідентичність сприяє легітимності держави та підтримує спільну ідею, яка об'єднує громадян. Особливо це актуально у кризові часи та ситуації.

Українська національна ідентичність почала свій шлях формування ще з давніх часів, але землі України постійно перебували під протекторатом інших держав, що не дозволяло їй розвиватися самостійно. Коли наша країна здобула незалежність, то все одно перебувала під впливом росії. Революція Гідності та порушення українських кордонів російською армією створили кризові часи, у які народ об'єднується для збереження власної цілісності. Наступним кризовим моментом став лютий 2022 року. Після нього актуальність національної ідентичності вийшла на новий рівень та стала засобом опору проти російської агресії. Ці події стали каталізаторами процесу глибшого усвідомлення того, хто такі українці.

Водночас Україна продовжує шлях вступу до Євросоюзу. Сильна національна ідентичність дозволить впевнено вступати у світові процеси та відстоювати власні інтереси та цінності, що створить умови для швидкого розвитку держави та нації. Це стане особливо актуально у післявоєнні часи.

На формування національної ідентичності впливають безліч чинників, зокрема, політичні, культурні, виховання тощо. Саме у сім'ї у дитини починає формуватися основа національної ідентичності. Вона дізнається інформацію про себе, свою країну та предків від батьків. Беручи з них приклад, дитина вчиться реагувати на різні події та формує ставлення до них.

Покоління Х та Y народилися та зростали у часи СРСР. Хоча пройшло не так багато часу, але цінності та життєві орієнтири молодих людей нового покоління змінилися. Особливо, враховуючи, що вони народилися уже в

незалежній Україні. Важливо та цікаво дослідити, чи є значні відмінності між національною ідентичністю батьків та їхніх дітей, адже вони зростали у кардинально різних умовах.

Вплив Радянського Союзу українці відчують на собі і досі. Це проявляється у психологічних травмах поколінь, негативних установках, страхах, що впливає на подальший розвиток української національної ідентичності, але це можна змінити. Хоча нові покоління українців зростали не під радянською владою, вони досі відчують на собі її вплив через своїх родичів, старших знайомих.

Підходів до розуміння національної ідентичності є багато, але ми зосередимо свою увагу на двох досить протилежних між собою: примордіалізм та конструктивізм. Для першого національна ідентичність є природнім явищем, для другого – це продукт епохи модерну, який створено за допомогою політичних процесів.

Актуальність теми дослідження: Українці пережили багато травматичних подій, вони мають відбиток і на сучасному суспільстві, передаються із покоління в покоління. На сучасному етапі розвитку української національної ідентичності важливо досліджувати різні чинники впливу на неї. Розуміння того, як вона формується, допоможе сформувати у нового покоління більш стабільну ідентичність та мінімізувати травматичний вплив попередніх поколінь. Під час повномасштабного вторгнення зріс інтерес українців до питання «Хто такі українці?» Для подальшого розвитку важливо дати відповідь на це запитання.

Стан наукової розробленості проблеми: Питання ідентичності є одним із фундаментальних аспектів філософських, соціологічних та психологічних досліджень, які розглядають не лише питання особистої, але й колективної ідентичності. Ця тема має глибоке коріння, адже розпочала своє формування ще в античній філософії, що підтверджують роботи таких мислителів як Платон та Аристотель. Платон виокремлював три категорії населення: філософи-правителі, воїни та ремісники, кожна з яких мала свою визначену ідентичність, пов'язану з

певними характеристиками, такими як розум, емоційність і чуттєвість.

У минулому столітті питання ідентичності особливо зацікавило мислителів та отримало більш систематичний підхід. Зокрема цьому сприяли праці Еріка Еріксона, якого вважають засновником теорії ідентичності. Він вважав ідентичність центральним компонентом розвитку особистості, який впливає на її взаємодію з суспільством. Його погляди стали важливим внеском у розуміння розвитку особистісної ідентичності та міжособистісних стосунків.

Значний внесок у розвиток цієї теми зробив також Зигмунд Фройд, який висвітлював внутрішній конфлікт між Я-ідеальним та Я-реальним, що призводить до фрустрації та неврозів. Еріксон розвивав ці ідеї, досліджуючи ідентичність у контексті соціалізації, наголошуючи на її динамічному розвитку.

У період модерну й постмодерну ідентичність набула різних трактувань. Модерністські концепції бачили ідентичність як стабільну та цілісну сутність, тоді як постмодерністи, такі як Зигмунт Бауман, говорили про плинність ідентичності, її мінливість і залежність від контексту. Бауман використовував метафори для опису ідентичності, серед яких найбільш відомими є «паломник» для модерну та «турист» або «гравець» для постмодерну. (Бауман, Індивідуалізоване суспільство)

Джордж Мід та Чарльз Кулі досліджували соціальні аспекти ідентичності через теорію «Дзеркального Я», що стверджує: ідентичність формується через сприйняття людиною того, як її бачать інші.

Едуард Шилз вперше підняв тему примордіалістських зв'язків національної ідентичності у середині XX століття. Джек Еллер спільно із Рід Кафланом виокремили основні ідеї примордіалізму. Праці Бенедикта Андерсона поклали початок розвитку теорії конструктивізму. К. Дойтч, Д. Гатчінсон, Дж. Ротшильд та інші активно займалися її розвитком.

Українці також активно цікавилися темою ідентичності. Г. Сковорода у своїх творах підкреслив основні цінності українців. М. Костомаров вважається засновником української ідеї. М. Грушевський написав «Історію України-Руси». Свій внесок у розвиток та становлення української національної ідентичності

зробили також Л. Нагорна, М. Степико, В. Лісовий, О. Проценко, Н. Яковенко, А. Ярмоленко, В. Горлова, А. Ручка, Л. Шкляр, М. Попович.

Наразі цією темою активно цікавляться різні діячі: соціологи, психологи, політологи, історики тощо. Інтерес виявляють також багато дослідницьких центрів (Центр Разумкова, Інститут соціології НАН України, Український інститут національної пам'яті, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України тощо). Наприклад, Ірина Сковронська займається питанням національної ідентичності. Лариса Нагорна у своїй роботі робить акцент на впливі національної ідентичності на соціальну і політичну свідомість. Мирослав Попович займається історичною стороною питання, а Юрій Шевельов досліджує українську мову.

Всі ці та багато інших науковців та компаній займаються дослідженням різних аспектів української національної ідентичності, і їх стає все більше, а отже, відомостей теж.

Мета: Дослідити вплив примордіалізму та конструктивізму на формування національної ідентичності українців у розрізі поколінь.

Завдання:

- проаналізувати основні концепції національної ідентичності, зокрема примордіалізм та конструктивізм;
- дослідити історичний розвиток української національної ідентичності;
- визначити роль соціальних та політичних чинників у формуванні національної ідентичності українців;
- дослідити спадковість національної ідентичності;
- вивчити сучасні особливості національної ідентичності українців;
- проаналізувати спільне та відмінне у національній ідентичності батьків та їх дітей.

Об'єкт дослідження: національна ідентичність українців.

Предмет дослідження: вплив соціальних, політичних та культурних чинників на процес формування національної ідентичності в Україні через

призму примордіалізму та конструктивізму у дітей та їхніх батьків.

Методи дослідження: для дослідження було використано метод опитування (анкетування) у Василівському ліцеї Житомирського району.

Наукова новизна для теми дослідження «**Національна ідентичність українців: спадковість та конфліктність міжгенераційної динаміки**»:

уперше було проведено пробне дослідження міжгенераційної динаміки через призму примордіалізму та конструктивізму на вибірці поколінь X та Y і їхніх дітей. Розглянуто особливості історичних, соціальних культурних чинників на розвиток національної ідентичності із врахуванням регіональних подій Житомирщини. Крім цього, удосконалено аналіз двох концепцій у контексті української ідентичності. Також розвинуто розуміння впливу Радянського Союзу на національну ідентичність сучасних українців.

Теоретична та практична цінність роботи.

Магістерська дисертація узагальнила в собі теоретичні здобутки та відомості про національну ідентичність та особливі фактори впливу на українців. Також на сторінках цієї роботи ви знайдете інформацію про вплив виховання та розвиток національної ідентичності у контексті батьки-діти.

У третьому розділі представлені емпіричні дані стосовно національної ідентичності батьків та їхніх дітей, які допомагають дізнатися більше про їхню ідентичність та порівняти їх. Їх можна використати для подальших наукових досліджень на суміжні теми. Вони дають початкові уявлення про спільність/відмінність між ідентичністю різних поколінь.

Структура роботи.

Магістерська дисертація складається із вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 101 сторінок (з них 82 сторінки основного тексту). Список використаних джерел містить 48 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРЕДМЕТУ, ПРОБЛЕМАТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Концептуальне визначення національної ідентичності у рамках різних теорій: примордіалізм vs конструктивізм

У першому розділі ми досліджуємо концептуальне визначення національної ідентичності у рамках концепції примордіалізму та конструктивізму. Також розглядаємо наукові та емпіричні надбання про українську національну ідентичність.

Ідентичність (від лат. «*identicus*») означає «тотожний». В українській науковій спільноті термін почав широко використовувати у 1990-х роках. Наразі тема української ідентичності стає все більш популярною. Зокрема, причиною є повномасштабне вторгнення росії.

Існує два рівні ідентичності, які варто враховувати під час її вивчення: індивідуальний і колективний. Перший розкривається за допомогою соціального та особистісного аспектів, а другий – через подібність членів однієї групи. Ми ототожнюємо себе з різними соціальними спільнотами, наприклад, сім'я чи нація.

Найвідомішими філософами, соціологами та науковцями, які у своїй діяльності досліджували ідентичність є Платон, Аристотель, З. Бауман, Е. Гідденс, Ч. Кулі та Ж. Лакан, Дж. Мід, Хайнс Абель, З.Фройд, Е. Еріксон, В. Джеймс, Р. Ассаджолі, Ф. Фукуяма.

Е. Еріксона визнали засновником теорії ідентичності, але дана тема частково прослідковується у роботах ще античних філософів. Платон виокремив три основні групи, які складали населення: філософи-правителі, воїни, ремісники-працівники. Для філософів був притаманний розум, для воїнів – емоційність, а ремісники вважалися більш чутливими. У формуванні ідентичностей включені різні аспекти – і політичний, і емоційний, і культурний. У давні часи це не була сформована, цілісна теорія, але це були її основи, що у подальшому розвивалися та зазнавали трансформацій. Зазвичай переважно домінувала одна із

ідентичностей. Нею спочатку була політична, згодом – релігійна.

У період модерну та постмодерну панували досить полярні погляди. У першому періоді ідентичність сприймалася як стійкий, цілісний та головне стабільний феномен. У постмодерні ці погляди замінюються на свободу вибору та уникнення фіксацій. Вчені того періоду наголошують на ситуативності ідентичностей та на децентралізації особистості. Якщо модерністи, розглядаючи процес становлення ідентичності, націлені на майбутнє, то постмодерністи думають про те, що є тут і зараз, фактично в моменті.

Вищезгаданий Бауман, пояснював свій погляд стосовно ідентичності через метафори. Основною є «паломник», який повинен постійно подорожувати у стійкому світі. Водночас він має певну гнучкість, щоб будувати ідентичність за бажанням, але побудова не є його основним завданням. Більш важливо зберегти ідентичність. Його погляди наявно демонструють погляди модерністів, але для наступної епохи мислитель обрав інші чотири метафори: той, хто прогулюється; бродяга; турист; гравець. Постмодерн часто називають плинною епохою з доволі радикальною індивідуалізацією та життям одним днем.

Індивідуалізація – це трансформація ідентичності від простої наявності в задачу, яка потребує виконання. Людина стає більш незалежною, але водночас має завдання за які несе відповідальність. Вона повинна жити так, як себе ідентифікує та мати своє місце у суспільстві.

У соціальному контексті розвитком теорії ідентичності займалися Дж. Мід та Ч. Кулі. У своїй теорії «Дзеркального Я» вони описали процес усвідомлення власної ідентичності через призму думки інших людей про нас. Мід зауважив, що процес ідентифікації особистості є частиною соціалізації.

3. Фройд підняв тему внутрішнього конфлікту між Я-ідеальним та Я-реальним. Часто наші очікування від нас самих не сходяться із реальністю, тоді ми переживаємо незадоволення, злість, докори. Виникає невротичний конфлікт між «хочу» та «можу». Його послідовник, Е. Еріксон, вважав ідентичність епіцентром життя та головним чинником взаємодії особистості і її оточення. (Фройд, 1921)

Фукуяма писав, що людина потребує визнання її ідентичності та погоджувався з Гегелем, що головною рушійною силою історії є саме бажання визнання та боротьба за це. Екологічним способом досягнення є визнання гідності кожної людини, це допоможе знизити градус напруги та бажання боротися за визнання. Коли відбувається розмежування нашого «Я» із зовнішнім світом, тоді розвивається наша ідентичність. У сучасному світі почала побутувати думка, що наше «Я» є цінним саме по собі, й задля уникнення конфліктів між ним та зовнішнім світом, наповненим правилами та нормами, потрібно змінюватися суспільству. «Я» є основою гідності, але потребує зовнішнього схвалення. Для того, щоб мати самоповагу, спочатку потрібно отримати повагу від інших. (Фукуяма, 2021)

Національна ідентичність є частиною колективної, тому вона заснована на принципі, коли особа приймає певні елементи колективної ідентичності як свої та ототожнює себе з ними. О. Гнатюк пише, що людина водночас здобуває почуття «належності» (спільність з іншими) та «окремішності» стосовно інших національностей. (Гнатюк, 2005)

Для кращого розуміння даної теми варто звернутися до тлумачення понять «народ» та «нація». У науковому світі досі точаться суперечки стосовно точного визначення, не існує єдиного та стандартизованого. Народ часто розглядають як структуровану, на відміну від маси, групу. Цей термін здебільшого асоціюють із походженням людини, її родиною. Також вважають, що народ об'єднує у собі різні групи, але вони обов'язково мають щось спільне, наприклад, приналежність до країни.

Енциклопедія сучасної України дає таке визначення нації: «Нація – спільність людей, об'єднаних, незалежно від їхнього етнічного походження, політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками. Цій спільноті характерна низка специфічних, притаманних саме їй ознак, а її члени виявляють почуття солідарності між собою». (Кресіна, Явір, 2020, с. 20) Тобто це не просто сукупність людей

спільного походження, а й осіб, які мають свої права та обов'язки, є більш усвідомленими громадянами своєї країни. Також до нації можуть входити індивіди, які, наприклад, переїхали до країни та ідентифікують себе як її частину.

Отже, народ традиційно вважають більш ширшим поняттям, тоді як нація включає в себе подібні характеристики, що і народ, але має політичне підґрунтя.

Національна ідентичність – це відчуття приналежності до конкретної нації, ототожнення себе з нею. Це не стійкий феномен, він постійно зазнає трансформацій під впливом зовнішніх чинників. Зокрема це соціально-економічні, історичні, геополітичні, етно-демографічні чинники.

Вчені виділили такі джерела національної ідентичності: «

а) людські переконання, оскільки нація існує, якщо її члени визнають один одного як співвітчизників, а їхні спільні характеристики схожі і вони прагнуть продовжувати співіснування;

б) спільне історичне минуле (причому як перемоги, так і поразки), а також спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє;

в) спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність;

г) постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава;

г) спільні характеристики, що об'єднуються поняттям «національного характеру», спільної культури та спільних політичних принципів (демократія, верховенство закону тощо)». (Смовженко, 2005, с.50)

Національна ідентичність є багатогранною. Особливо помітно це, якщо поглянути на деякі її функції, які прийнято розділяти на внутрішні та зовнішні. Е. Сміт до перших відносив згуртування людей, як громадян, соціальні зв'язки між окремими індивідами та групами, створення спільних цінностей та символів. Символи допомагають зберегти історичну та культурну спадщину, створити почуття єдності.

До зовнішніх функцій вчений відносив економічні, політичні та територіальні. Нації займають певний простір, де можуть повноцінно жити: ходити на роботу, відпочивати, проявлятися. На цій території існують «святі місця», які стають об'єктом духовного чи історичного поклоніння. Економічна:

нації створюють єдиний поділ праці, ресурсів та контроль над ними. «Найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають особні вартості й характер нації і відображають прадавні звичаї і обряди народу». (Сміт, 1994, с. 10)

Під час обговорень сформувалися два підходи, які також є протилежними за своєю суттю. Ними стали примордіалізм та конструктивізм або як його ще називають – суб'єктивізм. Прихильники першого підходу вважають, що корені національної ідентичності у етнічності, культурі, історії та мові, тобто у спільному походженні. Культура, релігія, історія допомагають зберігати та розвивати національну ідентичність. Конструктивісти вважають, що держава має визначальний вплив на формування національної ідентичності. Багато представників даної течії повністю забувають про етнокультурні чинники та зосереджують свою увагу лише на політичних. Одна із фундаментальних відмінностей течій – різне бачення того, що є первинним – етнічна свідомість чи матерія.

Про примордіальні зв'язки вперше у 1957 році почав говорити Едуард Шилз, але остаточно теорія сформувалася у 60-х роках ХХ століття. Цьому сприяли праці Кліффорда Гірца. Сам термін можна перекласти як, наприклад, прадавній чи споконвічний. З англійської *primordial* означає первісний або прадавній. Згідно із цією концепцією, наша етнічність є вродженою властивістю та існує з нами до кінця життя. Під етнічністю розуміється почуття спорідненості зі своєю групою. Вона не залежить від статі, фінансового стану чи навіть місця проживання. На думку прихильників примордіалістської концепції, всі українці пов'язані примордіальними зв'язками. Ми протягом усього нашого життя маємо спорідненість із своєю нацією, етнічною групою. Корені цих почуттів сягають нашого місця народження, релігії, яку ми сповідуємо, стиля міжособистісних стосунків. Ці зв'язки є в нас автоматично, вони не виникли внаслідок раціональної діяльності. Також у нас подібні цінності, ми розмовляємо однією мовою, дотримуємося певних традицій, маємо родичів-українців. Тобто етноси –

це реальні спільноти, які мають свою спільну територію, культурно-побутову єдність та самоідентифікацію, самосвідомість.

Одним із найбільш відомих представників даної течії є Ентоні Сміт, який водночас є провідним знавцем національної ідентичності. Саме він виокремив головні атрибути етнічної групи: «

- етнонім (групова власна назва);
- міф про спільних предків;
- спільна історична пам'ять;
- елементи спільної культури;
- зв'язок з конкретним «рідним краєм»;
- чуття солідарності у значної частини населення». (Вегеша, 2008, с.

283)

Уже український науковець, М. Шульга, вважає, що «інтеріоризація частини етнічних властивостей людини, яка не залежить від її свідомого контролю в процесі етнізації особистості, свідчить проти того, що націю слід розглядати винятково як сукупність людей, які солідаризуються на загальній платформі». (Степико, 2011, с. 10) Примордіалізм відносять більше до моноетнічних націй. Для представників цієї течії важливе ніби вкорінене життя. У пріоритет вони ставлять етнотериторіальний устрій.

П'єр ван ден Берг створив соціально-біологічний варіант примордіалізму: розгляд етнічності, як результату кровної та біологічної спорідненості. Спільноти формуються на основі кровної спорідненості протягом усього людського розвитку. Для вченого такий зв'язок може бути реальною основою для розвитку таких почуттів як націоналізм, расизм, егоцентризм.

Якщо поглянути на цю теорію з соціологічної точки зору, то основними формами єдності людей є мова, релігія, територіальна спільність, етнічна приналежність. Вони створюють базу для розвитку подальших, складніших форм, при цьому самі є дуже стабільними та широко поширеними формами поділу людей. У націях немає нічого нового та специфічного, це інший, особливий вид міжособистісних стосунків, які були ще раніше, ніж модерн та

будуть існувати ще довго після нього.

Джек Еллер, який є американським антропологом, та соціолог Рід Кафлан виділили головні ідеї примордіалізму: «

1. Всі види «прадавніх» ідентичностей, зв'язків вважаються апіорними, природними, біологічною «даністю». Вони мають духовний, психологічний зміст та основу й, відповідно, існують окремо від соціального досвіду і практики, до них. У будь-якому випадку соціальна сфера не розглядається як їхнє джерело, скоріше навпаки — вони безпосередньо впливають на суспільну практику.

2. Ці «прадавні» почуття і зв'язки не піддаються чіткому, раціональному формулюванню, самоаналізові й усвідомленню, водночас вони мають регулятивну силу, домінують над людською свідомістю. Якщо людина є членом певної спільноти (етнічної чи національної), вона не вільна у виборі, так чи інакше вона обов'язково належить до цієї групи, особливо з погляду мови та культури.

3. Примордіалізм має справу передусім з емотивною, чуттєвою сферою людського буття. К. Гіртц, зокрема, оперує такими поняттями, як «почуття належності», «сентименти», «зв'язки» тощо. Завдяки цьому примордіалізм стає чимось більшим за «теорію інтересу», а прадавні ідентичності якісно відрізняються від будь-яких інших форм ідентичності (наприклад, класової)» (Касьянов, 1999, с.83)

Представники концепції примордіалізму суть нації вбачають у «загальному дусі». Ш. Монтеск'є писав, що людьми керують різні речі, наприклад, релігія, закони, звичаї та традиції, навіть клімат. З цього і формується вищезгаданий загальний дух.

Підсумовуючи можемо сказати, що примордіалістська теорія національної ідентичності є однією з основних парадигм дослідження націй і націоналізму. Згідно з нею, національна ідентичність походить від спільного етнічного походження, мови, культури та історії, є глибоко вкоріненою, майже біологічною характеристикою, а нації незалежні від політичних чи соціальних структур. Мова, культура, релігія та інші елементи культури формують і зберігають

національну ідентичність як культурну спадщину. Вони об'єднують людей у спільноту. З покоління в покоління ця спадщина створювала і створює основу для національної ідентичності. Тобто вона є природною частиною людини.

Згідно із поглядами примордіалістів, приналежність до спільноти дарує важливе для людини, відчуття безпеки та стабільності. Це базові потреби, якщо вони не задовольняються, людина не може вільно розвиватися далі або це зробити значно складніше.

Як відомо, дана концепція зазнавала і критики. Інші філософи не погоджуються, що емотивні зв'язки, які і є основою для формування націй, є стабільними, адже навіть мовна самоідентифікація може змінюватися у однієї людини протягом життя. Наприклад, у суспільстві активно користуються багатьма мовами, діалектами чи особа вирішила емігрувати або свідомо перейти на використання іншої мови в особистих цілях. Також це стосується релігійної приналежності, ми можемо свідомо її змінювати.

Друга теза, що зазнає критики, полягає у обов'язковій наявності етнічних груп із довгою історією. Критики вважають це недостатньою умовою для формування нації, адже вона може виникнути через змішування різних етнічних груп або взагалі не сформуватися навіть маючи сильну історію.

Розгляд примордіальних зв'язків як ірраціональних, які не можна аналізувати – ще одна підтема для дискусій. Національна чи етнічна самоідентифікація є великою мірою частиною свідомого вибору. Часто він зумовлений спеціальним впливом культурної політики, освітньої.

Пол Джеймс назвав деякі недоліки даної теорії, зокрема, ідеалізм, функціоналізм та есенціалізм. Їх можна позбутися. Для цього варто дивитися на історію людства як дискретний процес. Нація розглядається як феномен, який існує лише в модерні та постмодерні. Але у такому випадку відбудеться перехід до протилежної теорії націєтворення. (Касьянов, 1999)

Ще одними критиками є конструктивісти, які стверджують, що і нації, і національна ідентичність з'явилися через політичні, культурні процеси. Наша ідентичність не є стабільною та, відповідно, може змінюватися.

Конструктивізм бере свій початок із робіт Бенедикта Андерсона, а саме із праці «Уявлені спільноти» (1983 рік). Назва походить від латинського слова *construction*, що в перекладі означає побудова. Варто зазначити, що представники даної концепції не заперечують примордіальну концепцію, але розвиток етносів представляють через соціальні структури суспільства.

Андерсон називає нації сучасними етнічними спільнотами. Процес усвідомлення українців як самих себе активізувався після виходу у світ видань Т. Шевченка, зокрема «Кобзаря», М. Грушевського. І цей процес продовжується. «Прихильники конструктивізму формулюють основну тезу таким чином: етносів не існує, існують етнічні групи або ж культурні спільноти. Їх можна сконструювати, адже головне знаряддя такої конструкції — вироблення спільного уявлення про спільну історичну долю.» (Вегеша, 2008, с. 285)

Відомими представниками теорії є К. Дойтч, Т. Рейнджер, Е. Балібар, Е. Гобсбаум, Д. Гатчінсон, Дж. Ротшильд, П. Брас, Р. Брубейкер, Е. Геллнер. Останній пов'язував формування націй, а саме сучасних, із розвитком у багатьох сферах: економіка, політика, технології. Спільні погляди на минуле стають політичним знаряддям для того, щоб реалізувати національні проекти. К. Дойч створив комунікативну теорію, згідно з якою нація є «спільнотою компліментарних способів і засобів спілкування. Культура та історична пам'ять розглядаються як «знаряддя» для налагодження комунікації, а комплементарність поглядів на минуле як засіб підвищення рівня такої комунікації» (Зерній, с. 2)

Т. Рейнджер та Е. Гобсбаум вважаються творцями теорії «винайдення традицій», яку самі трактують як «низку практик ритуального або символічного характеру, зазвичай обумовлених прямо чи опосередковано прийнятими правилами, які прагнуть прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваності, що автоматично передбачає зв'язок з минулим» (Гобсбаум, 1983, с. 13)

Етнічну ідентичність, як основу національної розглядає П. Брас. Етнічна група використовуючи політичні дії, мобілізацію, досягає успіху та стає

національною. Е. Балібар та І. Валерстайн вбачають у національних спільнотах історичні конструкти, які при цьому постійно реконструюються.

Конструктивісти розглядають націю як соціальну конструкцію, не враховуючи культурні та історичні корені. Для них це великий колектив, який має за основу фундаментальну згоду її членів. Представники течії більше спираються на суб'єктивні чинники виникнення та акцентують саме на «штучності» націй.

Л. Нагорна вважає, що конструктивісти розглядають ідентичність як результат самопредставлення, який постійно зазнає змін і є контекстуальним, а не іманентним, сутнісним.

Отже, представники конструктивістської парадигми розглядають національну ідентичність як динамічне явище, соціальне, яке виникає з допомогою практик та чинників у яких головну роль відіграє саме держава. Часто вони нехтують етнокультурними чинниками, повністю зосереджуючи увагу на політичних.

Як ми уже з'ясували, конструктивізм звертає увагу на виникнення сучасного типу нації, але дана концепція не торкається емоційного аспекту та менталітету спільнот. Він на стороні деетнації як держави, так і особистості. На думку Ю. Зерній, конструктивізм значно звужує поле для пошуку відповідей на питання, які стосуються причин автентичності, індивідуальності та відмінності з іншими націями. Конструктивісти наголошують на політичній лояльності та громадській солідарності, але ці поняття сформувалися ще у донаціональний період та є глибшими.

Критики цієї парадигми звертають основну увагу на розгляді національної ідентичності і нації загалом як лише вербальних феноменів, не як об'єкти суспільної реальності.

Однією з головних відмінностей течій є різне бачення того, що є первинним – етнічна свідомість чи матерія. «В українському суспільстві з перших років незалежності існує намагання поєднати примордіалістську та конструктивістську моделі національної ідентичності: національну ідею,

культуру, звичаї, традиції, цінності українства – «ми» із сукупністю уявлень, характерних для найбільш успішних націй «старої» Європи, які результативно реалізують конструктивістські демократичні проекти». (Степико, 2011, с. 26) Для тих, хто є прихильниками цієї теорії, головним є самовизначення держави. Тобто громадяни бачать своє місце загалом, у світі. Зокрема через співвідношення себе та інших у моделі «ми-вони». Спостерігаємо певне відокремлення та індивідуалізацію. Відомими представниками цієї теорії є Е. Геллнер, Б. Андерсон, Е. Хобсбаум, вони вважають, що державна ідентичність створюється політичними силами та має політичні функції.

Отже, примордіалісти вважають, що нація існує уже тривалий час. Їхні погляди базуються на об'єктивних ознаках: спільна територія та походження, мова, культура, релігія, світогляд, спосіб жити. Для конструктивістів нація є модерним явищем, сформованим у XIX – поч. XX століття, з допомогою інтелектуальних та політичних еліт, які спрямовано поширювали ідеї єдності, рівності та спільної відповідальності, єдиного законодавства. Через численні дискусії між представниками концепцій виникали нові напрямки: теорія етносу, інструментальний тощо, але у представленій роботі ми концентруємося лише на цих двох.

Незважаючи на відмінності між підходами, вони доповнюють один одного. Їх можна по-різному комбінувати і таким чином адаптувати до тих чи інших умов. Представники конструктивізму вважають, що нації є продуктом модерної доби, при цьому мінімізують вплив етнокультурних чинників. Для примордіалістів нації виникли в результаті довгого культурно-історичного розвитку, націогенез вважають продовженням етногенезу. Варто використовувати знання із обох концепцій.

Українська нація довгий час формувалася саме як культурна, а не державна. Через неусталеність політичних традицій, незрілість державних інституцій, соціокультурні чинники допомагають пришвидшити формування національної ідентичності. Події минулого є одними із ключовими у структурі ідентичності, тому історична пам'ять набуває великої важливості. Вона допомагає

консолідувати суспільство під час кризових ситуацій. На жаль, велика частина історії України спотворена Радянською владою. Українцям потрібно звільнитися від стереотипів, які нам насадили. (Зерній, 2008)

Як висновок пропонуємо розглянути Таблицю 1.1, у якій представлене порівняння двох підходів за різними критеріями. Основними відмінностями є погляди на походження нації та її формування. Для примордіалістів нація є природнім явищем, основою для формування якого є культурні, історичні чинники. До них відносять мову, спільну територію проживання, релігію. Конструктивісти вважають націю продуктом, який був створений у модерну добу за допомогою державних процесів.

Хоча ці теорії і є протилежними, але їх поєднання можливе і воно може забезпечити всебічний розвиток української ідентичності.

Таблиця 1.1

Примордіалізм vs конструктивізм

Критерій	Примордіалізм	Конструктивізм
Сутність нації	Нація є природним, історичним утворенням, що походить від спільного етнічного походження, мови, культури та історії.	Нація є соціальною конструкцією, яка формується через політичні процеси та вплив держави.
Етнічність	Етнічна ідентичність є вродженою, стабільною і існує протягом усього життя.	Етнічність може бути сконструйованою і змінюваною в результаті політичних та культурних чинників.

Таблиця 1.1 (продовження)

Формування національної ідентичності	Формується на основі природних, історичних і культурних чинників (спільна територія, мова, релігія).	Визначається політичними, економічними та соціальними процесами.
Підхід до націй та етносів	Етноси існують як реальні, природні спільноти з довгою історією.	Нації та етнічні групи є соціальними конструктами, що виникають через політичні та культурні процеси.
Роль держави	Держава не є основним чинником у формуванні національної ідентичності.	Держава відіграє ключову роль у конструюванні нації та її ідентичності.
Підхід до ідентичності	Ідентичність є стабільною і визначається на основі природних факторів.	Ідентичність є гнучкою та контекстуальною, формується через соціальні практики.
Період формування націй	Нації існують з давніх часів і продовжують існувати.	Нації є продуктом модерної доби (XIX–XX століття).

1.2 Досягнення у вивченні національної ідентичності в Україні

Українські вчені, філософи та просто активісти активно займалися вивченням національної ідентичності, її поширенням та продовжують це робити і досі. Вагомий внесок зробили такі вчені як М. Костомаров, Г. Сковорода, І. Франко, Л. Нагорна, М. Степико, В. Лісовий, О. Проценко, Н. Яковенко, А. Ярмоленко, В. Горлова, А. Ручка, Л. Шкляр, М. Попович та інші. Різні аспекти ідентичності та нації досліджуються у таких науково-дослідницьких установах: Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, Інститут політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України тощо. Вони сформували теоретико-методологічну базу для подальших досліджень.

Григорій Сковорода – український філософ та поет, створив концепцію, яка стала основою для формування українського національного світогляду – концепція духовної свободи людини. Свобода є дуже актуальною темою і для сучасних українців, які щодня борються за неї з нападами.

Згідно із поглядами мислителя, шлях до свободи всього народу проходить через свободу особистості. «Справжня людина» може себе проявити у свободі, у реалізації талантів та здібностей. Тобто він більше акцентував увагу на внутрішніх переживаннях та станах. Коли людина знаходить своє призначення, реалізується, то стає вільною, адже, тепер її життя наповнено сенсом та спокоєм. Водночас філософ згадував і про зовнішні обставини: вплив влади, законів. Людина не має підкорятися суспільним законам, якщо вони суперечать її цінностям і принципам. Українці завжди цінували свободу і боролися за неї. Одним із прикладом, коли українці не стали жити з нав'язаним їм вектором руху, стала Революція Гідності у 2014 році.

У своїх теоріях та працях Г. Сковорода окреслював головні цінності українців, як підґрунтя для побудови національної ідентичності.

Праця Миколи Костомарова («Книга буття українського народу») створила основи для української національної ідеї та наголошувала на важливості свободи та демократії. Від 76 до 109 (останнього) параграфа у книзі описується козацтво та його ідеї свободи та боротьби за Україну. Автор також описує відносини із сусідніми країнами та вважає, що всі вони не хотіли жити у мирі. За свої ідеї був заарештований та відправлений у заслання російською владою, що було звичною практикою. Ось цитата, яка демонструє моральні цінності українців: «Україна стала козацькою землею, цебто вільною, бо всі були рівноправні між собою й вільні, хоч, правда, ненадовго». (Костомаров, 1980, с. 62)

Негативний вплив росії філософи вбачали уже тоді. Ось як про нього пише Костомаров: «... попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель». (Костомаров, 1980,

с. 62) Ця теза є актуальною і в ХХІ столітті. Провокаційна книга ще раз наголосила на автономії українського народу, його бажанні розвиватися самостійно та неприйнятті зовнішньої влади будь-якої країни.

Досить багато дискусій точиться навколо обов'язкового вживання офіційної мови. Особливо в Україні це питання стоїть гостро, адже велика частина українців розмовляють російською, через вплив сусідньої держави та історичну спільність. Та цей вплив є негативним і примусовим. Це питання ми детальніше розберемо у наступному розділі. Тут зазначимо, що саме Пантелеймон Куліш, історик та перекладач, вважається автором українського фонетичного правопису. Він наголошував на потребі мови, і літератури як основи для національної ідентичності.

Куліш намагався тлумачити «ідею руської народності». Ще в ХІХ столітті він писав, що українцям потрібна автономія, потрібно відродити свою мову та традиції, культуру. Історик задавався питанням: чому німці живуть по-німецьки, а в українців все не так, «українець носить навиворіт свою одержу». (Кондратьєва, Темірова, с. 2) Він вірив в український народ, зокрема через те, що незважаючи на його важку історію, в ньому збереглося більше людського, ніж в росіянах. Історик порівнює два народи і дає чітко зрозуміти їх відмінність. Він жив за часів бездержавності, тому проявом національної ідентичності була культура та мова. З їхньою допомогою виражали незалежність, дух. Вагомим внеском Пантелеймона Куліша у культурно-освітній розвиток став переклад Святого Письма українською.

Михайло Грушевський відомий нам як автор «Історії України-Руси» та президент УНР (Української Народної Республіки). Він вважається одним із засновників принципу національної ідентичності в Україні. На його думку українці це не лише населення, що проживає на території України, тобто не лише етнічне населення. Для нього українці – це люди, які можуть бути будь-якого походження, але вони вважають Україну своїм домом.

Опис послідовної історії України – важливий внесок в освітній розвиток. Досі учні сучасних шкіл навчаються за підручниками, які написані на основі його

праці. Нариси (уривки із багатотомної «Історії Руси») були вилучені росіянами з метою використання як пропаганди.

В'ячеслав Липинський погоджувався з Грушевським, що ні етнічне, ні релігійне, ні расове походження не визначає національно-політичну ідентичність, але територія проживання є головною в цьому питанні. Нації творяться елітами. Наприклад, у Англії це була робітнича аристократія профспілок, а в Радянському Союзі – державні керівники та партії. Важливо щоб ці еліти постійно доповнювалися та змінювалися.

Липинський, історик та засновник українського політичного центру, був прихильником монархії і критикував Директорію УНР за демократію і за те, що вони займалися вирішенням поточних соціальних питань, а не побудовою держави. Саме держава відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності. «Його концепція трудової дідичної монархії, яка мала бути реалізована в традиційній для України формі гетьманства, передбачала об'єднання суспільних течій у рамках єдиної політичної системи і спільного для всіх закону. ... у відсутності Української монархії – у формі дідичного, а не виборного Гетьманства, не може бути сформована повноцінна та сильна селянсько-хліборобська аристократія». (Липинський) Лише при такій формі правління українці зможуть об'єднатися та побудувати власну державу.

Іван Лисяк-Рудницький наголошував на національній свідомості та історичні пам'яті. Його називали публічним мислителем, істориком. Він вважав, що виховання є важливим чинником у формуванні національної ідентичності. «Все, що належить до офіційної сфери — армія, цивільна оборона та школа — переводиться на російську мову й служить політиці русифікації. Мова і звичаї неросійських національностей знаходять собі притулок лише в селянських хатах і сімейному житті». (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 140) Знову українські мислителі звертають увагу, що українська мова та традиції зберігаються у сільській місцевості та всередині сім'ї. Саме там ми отримуємо «народні ознаки». До них Лисяк-Рудницький відносив мовний акцент і поведінку. Часто через переслідування певних поглядів людина може приховувати свою приналежність

до конкретного народу чи нації, але саме ці ознаки можуть її проявляти.

Націю історик розглядав саме як політичний феномен. Для цього потрібні люди, які «хочуть бути державою». Примусовість до об'єднання не створює істинну націю. У такому випадку відбувається несвідома, штучна самоідентифікація із нацією.

В. Лісовий та О. Проценко виокремили дві основні ідеї щодо формування української нації, а саме ідеї «етнічної серцевини» та державницького патріотизму. Згідно з першою, українська етнічна нація має стати базою для формування громадянської консолідації. Друга ідея про становлення політичної нації. Степико вважав, що існує природна «подвійність» формування будь-якої сучасної національної ідентичності. Вона полягає у поєднанні етнічних чинників із громадянським самовизначенням, його принципами.

Юрій Шевельов, мовознавець, досліджував різні мовні прояви та особливості. Цікаво, що він виховувався та зростав, відвідував школу у російськомовному соціумі, але свою національну ідентичність він все ж пов'язав із українською. Тобто це був свідомий вибір. Своє поглиблене знайомство з мовою та культурою він почав із книги Грушевського «Ілюстрована історія України». Пригноблення української мови та протести проти цього, бунт ще більше надихали його на вивчення та поширення української мови та культури.

Він створив теорію слов'янської глотогенези, чим довів, що Україна є на історичній мапі Європи. У майбутньому це дозволило українцям отримати визнання від світу як держави. Мовознавець сформував картину розвитку слов'янських мов, яка була різко протилежною наявній, автором якої був росіянин Олексій Шахматов, де інша слов'янська мова, не російська, пригноблювалася. Він вважав, що українська та білоруська мови мають однакові витоки та є відгалуженнями російської, а Шевельов звернув увагу на те, що ці мови мають свій, окремий розвиток який починається приблизно у VI – VII ст. Цим він розвіяв досі популярний міф про те, що росія є «старшою сестрою», а Білорусь та Україна – «молодші сестри». Була створена історично обґрунтована база, яка доводила відмінність, а головне автономність України від росії. І в XXI

столітті росіяни часто оперують фальшивими фактами про походження українців від росіян – малороси. (Березовенко)

Отже, українські вчені та мислителі досліджували національну ідентичність всебічно. До розвитку знань про неї долучилися соціологи, історики, мовознавці, культурологи, релігієзнавці. Важливо враховувати знання, інформацію з різних галузей науки для повноцінного розуміння ідентичності, адже на її формування впливало безліч чинників.

У першому розділі ми провели теоретико-методологічний аналіз національної ідентичності, дослідили поняття «ідентичність», «народ», «нація». Розвитком знань про ці поняття займалися вчені з Античних часів і продовжують займатися у XXI столітті. Українські вчені активно досліджують різні аспекти: мова, історія, релігія. Це дозволяє комплексно розглядати це питання та враховувати всі важливі чинники. Погляд на українську національну ідентичність крізь призму примордіалізму та конструктивізму допомагає зрозуміти походження української нації, побачити можливі шляхи розвитку. Переваги та недоліки кожної із теорій дають поле для роздумів та досліджень національної ідентичності, пошуку того, що саме характерно для українців і як це можна розвивати.

РОЗДІЛ 2 УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

2.1 Національна ідентичність Українців: короткий дискурс від історії до сучасності

У цій частині праці ми розглянемо шлях становлення національної ідентичності українців з погляду історичних подій та сучасних проявів на основі емпіричних даних. Основною метою є прослідкувати ключові етапи розвитку ідентичності починаючи з часів Київської Русі до сьогодення, а також відслідкувати як ці етапи відобразилися на сучасних українцях.

І. Лисяк-Рудницький вважає, що українська нація почала свій шлях формування після розпаду Київської держави. Тоді українці зуміли зберегти свої особливості за допомогою релігії та звичаїв. Вони були основою існування народу, від них відштовхувалися під час побудови звичайного життя. Священники були одними із головних постатей у громадах, саме вони зазвичай використовували народну мову та поширювали знання про княжу добу, прищеплювали почуття єдності. Таким чином національна ідентичність збереглася та передавалася з покоління в покоління.

У наступну добу, козацьку, в середині XVI століття розпочалася національно-визвольна боротьба, яка закінчилася в часи Б. Хмельницького. Саме тоді, згідно із думками Ю. Липи, було вперше вжито термін «українська нація». Часи козацтва поклали міцну основу для розвитку української національної ідентичності. Численні збройні конфлікти об'єднали народ. Це було необхідно для того, щоб продовжити своє існування. Після цих подій про українців більше дізналася Європа, наша культурна ідентичність стала більш визнаною у світі. Але уже у 1654 році був укладений Переяславський договір і розвиток української ідентичності ще надовго був сповільнений. Трохи більше ніж через 10 років українські землі були розподілені між Річчю Посполитою і Московським царством. Тоді Правобережна Україна мала нагоду сформувати свою ідентичність європейського зразка, але Петро I розірвав ще і так не стабільні зв'язки із європейцями. Тоді українські традиції, мова збереглися

переважно в сільській місцевості.

У 1917 році відбувся один із найважливіших переломних моментів у історії формування української національної ідентичності, а саме, революції 1917 року, що знищили Російську імперію та відкрили можливість розвиватися українцям як нації. Першими і ґрунтовними кроками було заснування Української Народної Республіки та визнання автономії України, а у 1918 році – проголошення незалежності, але країна була виснажена війною. Центральна Рада прийняла рішення не формувати регулярну українську армію. Гетьманат для організації українського війська запросив офіцерів-монархістів з росії, що стало передумовою для того, щоб повернути їй українські землі. На противагу цьому виникла Директорія, яка не знайшла підтримки серед свого населення. Українці не змогли в цих умовах за короткі терміни сформувати конкурентно-спроможну воєнну аристократію, яка боролася б за Українську державність.

Після того як до влади прийшли більшовики, всі сфери суспільного життя будувалися за казуїстичною формою: «соціалістичне за змістом і національне за формою». Україна мала свої кордони, столицю, уряд, бюджет, державні символи та була визнаною Республікою. Наприкінці грудня 1922 року, коли утворився Союз Радянських Соціалістичних Республік, все вищеперераховане стало не більше, ніж формальністю. Проводилася політика «коренізації», яку в Україні частіше називали «українським ренесансом». Влада намагалася дати освіту простим людям, тоді на території Української Республіки діяло 18 тисяч українських шкіл, російських – 2 тисячі, та декілька сотень з німецькою, болгарською та іншими мовами.

Тоді ж свій розвиток знайшла українська ідея. М. Хвильовий займався пошуками традицій, які могли б скласти основу для побудови національної ідентичності. «На його думку, російська культура, а особливо «пасивно-песимістична» література, не сприяє вихованню активної, творчої особистості, формуючи натомість кадри «лишніх людей», «мечтателів», людей «без определенных занятий», «нитиків», «сіреньких» людей «двадцатого числа». Орієнтація на «психологічну Європу» актуалізує неперехідну значущість

витвореного європейською культурою ідеалу громадської людини, чий соціальний сенс полягає в її широкій і глибокій активності. Завдяки цій якості людина перетворюється на справжнього творця історії». (Степико, с. 54)

У 30-х роках ХХ століття відбувалися не сприятливі події для розвитку української ідентичності, їх можна назвати навіть трагічними. П. Постише, очільник КП (б) заявив, що українізація – це контрреволюція, яка не дозволяє російській культурі благотворно здійснювати вплив. Саме тому закривалися українські школи, організації, створювалися списки літераторів, журналістів, активістів, художників, яких намагалася контролювати влада та змушувала писати та прославляти російську владу. У ті часи стали популярними розстріли та заслання на Сибір тих, хто не підкорювався.

Не зважаючи на масові репресії, у Харкові сформувалася спілка письменників, які виявили бажання та мали силу, щоб опиратися російському режиму. Вони розвивали модерну міську культуру, яка стала основою для сучасної демократії. Події 1920-1930 рр. відомі як «розстріляне відродження». Наразі можемо спостерігати відродження пам'яті цих подій. Український гурт МУР створив історичний мюзикл, де описує життя, ідеї мислителів і нагадує за що вони боролися. Таким чином вони популяризують українську культуру та історію, відроджують ідеї померлих письменників. Українці знову через загрозу свого існування об'єднуються та відроджують свої культурні здобутки. Більш детально цю тему ми розглянемо у наступних підрозділах.

У складі СРСР Україна, як і інші Республіки, потрапила під політику розчиненості. Характерною фразою тих часів є «моя адреса – Радянський Союз», що наглядно демонструє бажання Москви створити єдиний народ, без різноманіття ідентифікацій.

Сучасний етап формування української національної ідентичності розпочався на початку 1990-х років і триває досі. Початком став липень 1990 року, коли була прийнята Декларація про державний суверенітет України, а трохи більше ніж через рік (24 серпня 1991 року) було проголошено незалежність України.

Отже, Україна пройшла нелегкий шлях становлення як незалежна держава,

при цьому національна ідентичність її громадян постійно зазнавала утисків, але незважаючи на це її зуміли зберегти. Далі більш детально розглянемо чинники впливу на її формування у часи СРСР.

2.2 Фактори впливу на формування національної ідентичності батьків.

2.2.1. Історично-культурні чинники формування національної ідентичності покоління X, Y.

У цьому підрозділі ми зосередимося на факторах формування національної ідентичності для покоління X (1965-1980 рр.) та Y (1981-1996 рр.), адже люди, народжені у ці роки, потенційно мають дітей, що навчаються у 8-11 класах. У нашому дослідженні вони та їхні діти складають вибірку, тому доцільно більш детально дослідити, які фактори та яким чином здійснювали вплив на них, у якому середовищі вони зростали.

Колективна ідентичність та її види формуються паралельно з історичними подіями та трансформуються в залежності від них. Гнатюк вважає, що знання історичних подій допомагає зрозуміти, «ким ми стаємо». (Гнатюк, 2005) Зазначимо також, що у цьому підрозділі ми розглянемо всі регіони України, але особливу увагу зосередимо на Житомирщині, оскільки всі респонденти проживають саме там.

1965-1985 роки знаменуються як період застою в УРСР. Тоді ж поширюється централізація. «70-80-ті роки відзначились подальшим наступом центру на національні інтереси союзних республік, і посиленням централізму в управлінні народним господарством СРСР. Україна стала широким полем безконтрольних дій центральних відомств, які на свій розсуд використовували її багатства і трудові ресурси. Де, що, скільки і коли будувати - вирішували союзні міністерства». (УРСР в 1965-1985 роках) Народне господарство переживало не найкращі свої часи. Приріст валової продукції знизився із 3,2% до 0,5%. Це спонукало жителів сіл, а особливо молодь, їхати в місто для пошуків роботи, зростає урбанізація. У кінці 70-х років розпочинається дефіцит товарів, який

затягнеться не на один рік. Згодом, коли у населення буде достатньо коштів для покупки більш цінних речей, золота, автомобіля тощо, їх не буде в наявності. Для цього будуть створені черги, у які записуватимуться громадяни.

Медицина була безкоштовною, але більшість громадян давали лікарям хабарі, щоб отримати дійсно якісне лікування. Так продовжувалася традиція хабарництва. Навіть досі можна спостерігати ці дії. Для багатьох це звичка чи стереотипне уявлення, що без хабаря чи «подяки» ніхто нічого не буде робити якісно.

Соціальна структура населення зазнавала змін: кількість колгоспників зменшувалася, а кількість робітників та службовців навпаки збільшувалася.

Як ми уже з'ясували, мова є важливою частиною національної ідентичності. Українська мова численні рази заборонялася та зазнавала утисків. У другій половині XX століття також відбулися події, що лише сприяли русифікації. Трохи раніше, у 1958 році, було прийнято рішення, що батьки самостійно можуть приймати рішення якою мовою буде навчатися їхня дитина. Українська мова була не обов'язковою, у східних регіонах російські школи набували особливої популярності та згодом зовсім викоринили українські.

У 1978 році був прийнятий Брежнєвський циркуляр, метою якого було поширення русифікації на територіях республік. Згідно із ним всі дисертації для здобуття наукового ступеня мали бути написані виключно російською. Це був сильний удар по українській науці, адже науковці були вимушені писати нерідною мовою, у наукових колах поширювалася лише російська. Через 5 років вчителям російської мови та літературу почали платили на 15% більше для заохочення. Тут спостерігаємо, як росія всіма способами намагалася нав'язати російську мову та заборонити українську. Російська мова представляється як щось вище, на ній пишуть науковці, більше платять вчителям, це престижно.

Після 1978 року дитяча література також друкувалася переважно російською, а отже, покоління X чи не від самого народження вчилося читати саме російською, навчальні матеріали були більш доступними, ніж українські. Більше того, від 1980-го року російську обов'язково почали викладати із 1-го

класу. У планах було особливу увагу зосередити на сільських школах. Як відомо, саме села були найменш русифікованими, зберігали українську мову та традиції. Тобто російська культура була «рідною» українцям змалечку, вона була на кожному кроці. (Ярчук, 2023)

Активно діяли дитячі та юнацькі комуністичні організації. Учні початкових класів могли стати жовтенятами, середніх – піонерами, старших (та аж до 28 років) – комсомольцями, а далі вступити до лав партії.

Жовтенята: діти 7-9 років, які носили спеціальний значок – п'ятикутна зірка із зображенням Леніна у приблизно такому ж віці. Жити у культі вождя було природньо, бо діти виховувалися у такій атмосфері та не бачили інших можливих форм правління та іншого життя. Учнів початкових класів активно готували до піонерства, вони мали бути слухняними, слухати старших та гарно вчитися.

Піонери: 9-14 років. Ними могли стати учні із хорошою успішністю та поведінкою. Вони були прикладом. Ось як звучала обіцянка піонера: «Я, (прізвище, ім'я), вступаючи до лав Всесоюзної піонерської організації імені Володимира Ілліча Леніна, перед лицем своїх товаришів урочисто обіцяю: гаряче любити свою Батьківщину, жити, вчитися і боротися, як заповідав великий Ленін, як вчить Комуністична партія, завжди виконувати Закони піонерів Радянського Союзу». (Піонерська організація, 2012) Також головним законом піонера була відданість партії та Батьківщині. Його готували перейти на вищий рівень – комсомол.

Комсомол – молодіжний рух в СРСР, спілка робочої молоді. Комсомольці допомагали будувати радянське суспільство.

Дітей та молодь навчали любити свою країну, і на перший погляд здається, що це звичайна практика чи не кожної країни – виховання патріотизму. Але на території Радянського Союзу не було місця для плюралізму, демократії та різновиду самоідентифікацій. Особливості регіонів також не враховувалися, місцева культура не розвивалася.

Як відомо, школа активно допомагає соціалізуватися дітям та здобути уявлення і знання про світ. Вона також прищеплює цінності, які часто

супроводжують нас протягом усього подальшого життя. Виховання у середовищі, де панує культ вождя, не могло не позначитися на подальшому житті людей. Можемо спостерігати, що люди старшого віку досі ностальгують за СРСР та тим, як там було «добре». Нові покоління можуть подивитися на цю історію більш об'єктивно та розпізнати там примусове нав'язування російської культури.

Формувалася міцна і досить однозначна ідеологія, хто така радянська людина. У 1985 році була запроваджена антиалкогольна програма з метою зниження рівня алкоголізму в республіках. Але населення не почало вести більш здоровий спосіб життя, як планувалося. Навпаки збільшилася смертність через вживання неякісного і переважно саморобного алкоголю. Від початку 80-х років до кінця десятиліття кількість наркоманів збільшилася у 4,2 рази. Крім цього, економіка України постраждала, недорахувавши у своєму бюджеті 10 млрд. карбованців. Знищувалися виноградники, скорочувалися робочі місця та порушувалася природна, уже сформована, екосистема.

Друга частина ХХ століття була складною для українським митців, культурних діячів. Всі суспільні дисципліни та навіть виступи в засобах масової інформації були під суворим ідеологічним контролем Москви. Тоді була сформована Спілка письменників України з її головним органом, газета «Літературна Україна». Українські діячі були стурбовані тим, що українська мова зникає із звичайного, побутового вжитку. На своїх з'їздах вони неодноразово піднімали тему повернення української мови в офіційних установах, школах та загалом сприяли її поширенню. У 1988 році це питання стало темою дискусій не лише між мовознавцями та літераторами, а й між ними та керівництвом. Перші вважали, що не може республіка існувати, коли її мова має менше функцій, ніж мова меншин (у цьому випадку йдеться про російську мову). Через рік було ухвалено закон «Про мови», згідно з яким українська мова отримала статус державної, але російська вважалася мовою міжнародного спілкування в СРСР. (Дещинський, 2008)

Молодь тих часів почала бачити опозиційний рух, не лише одну

«правильну» позицію. Це зароджувало думки про незалежність та розбудову власної країни. Культурні діячі у своїх творах висвітлювали насильницький характер політики, русифікацію. Цим вони «відкривали очі» своїм співгромадянам. Покоління Y менше, ніж покоління X підпало під русифікацію. У часи їхнього дитинства українського було більше, до того ж Україна зовсім скоро здобула незалежність.

Релігія – набір культурних поглядів, систем, цінностей та моралей. Як відомо, українці в більшості сповідують православну віру, дотримуються головних свят та постів. Безумовно на території країни існують й інші релігії, наприклад, греко- та римо-католицизм, протестантизм тощо.

Держава та церква тісно пов'язані та співпрацюють, але все ж релігія є дещо відокремленою. Під час побудови держави-імперії національні та релігійні відмінності мали бути асимільованими. Духовна інтелігенція не вписувалася у тоталітарний режим. Костели, зокрема римо-католицької церкви, почали вважати осередками антирадянської агітації. Священників арештовували та розстрілювали. «Велику антирелігійну пропаганду повинні розгорнути партійні організації західних областей України. Ксьондзи, попи, равини – ці вірні наймити ворожих елементів – активно проявляють свою антинародну діяльність, поширюють різні брехні та «чудеса», направлені проти радянської влади. Партійні і непартійні більшовицькі агітатори... повинні розповідати правду про релігію, про антинародні дії церкви, костьолу, синагоги». (Токаренко, 1940)

Навіть у початкових класах у школах почали запроваджувати антирелігійну пропаганду. Це означає повну зміну цінностей. Діти, які тоді навчалися, перебували у дисонансі. Серед їхніх батьків тоді було ще багато віруючих, які часто таємно практикували молитви, вшановували свята, тоді як школа нав'язувала різко протилежне. Нагадаємо, що і сім'я, і школа є важливими референтними групами, які в ідеалі виховують особистість в одному напрямі. Тому покоління X та Y перебували у стані невизначеності. Ті, хто були віруючими, не могли вільно про це навіть розмовляти. У школі до них могли ставитися більш зневажливо.

Конфіскація навчальних установ для священників, монастирів, церков, будинків священників стала звичною справою. Також вилучалася література на релігійну тематику. Житомирщина не була винятком. Римо-католицький костел св. Йоана з Дуклі, що розташований у центрі міста, напередодні Другої Світової війни був закритий, а в приміщенні діяла обласна філармонія та музей. Також перед ним був збудований п'ятиповерховий будинок, щоб культурну пам'ятку не було видно.

Деякі релігійні установи змогли отримати «дозвіл» на легальне існування, інша частина була або знищена, або діяла підпільно. На щастя церкви і нещастя радянської влади, атеїстична пропаганда не змогла повністю викоринити релігію. Народ тягнувся до церкви через складну ситуацію в країні, а репресії проти священників у багатьох навпаки викликали співчуття. (Білецька, Онищенко)

Покоління Х та Y спостерігали боротьбу між релігійними представниками та радянською владою. Ставлення до цього переважно залежало і від сім'ї, у якій вони зростали, адже збагнути повністю цю ситуацію дітям та підліткам було складно. Але точно було зрозуміло, що тут немає плюралізму, а за приналежність до будь-якої релігії можна було навіть отримати покарання. Релігія не була вигідною для держави, адже вона також має вплив на свідомість громадян, їхні цінності, а вони кардинально різні з радянськими. Не можна будувати культ вождя та країну-імперію, якщо люди вірять у щось вище, важко їх переконати у всемогутності керівництва. Також таким чином влада намагалася зменшити вплив країн Заходу, які були досить релігійними країнами.

Френсіс Фукуяма називає бажання здобути визнання своєї вищості мегалотимією. Цей феномен присутній у всіх суспільствах, але він може становити і загрозу. Ліберальні демократії забезпечують своїх громадян повагою до них та їхніх прав, але на практиці вона не завжди є рівною для всіх. Маргіналізовані групи часто почуваються зневаженими з боку держави. Мегалотимію може підсилювати «відчуття винятковості: людина прагне піти на великий ризик, вступити в епохальну боротьбу, справити значний вплив, бо тоді суспільство визнає її вищість». (Фукуяма, с. 13) У чому полягає загроза? Цей

феномен може розвиватися у двох протилежних напрямка. Людина може стати або «героїчним лідером», як писав Фукуяма, або тираном. Яскравим прикладом останнього також є Гітлер.

Паралельно із мегалотомією у росії застосовувалася політика приниженості, яка існує і зараз. У різних групах їх лідер створив враження, що їхню гідність образили і тепер вони мають відстояти її. Така група буде мати більший емоційний вплив, ніж та, яка керується лише матеріальною вигодою. Володимир путін описував розпад Радянського Союзу як трагедію, а США та Європу звинувачував у тому, що вони скористалися слабкістю росії і привели НАТО до її кордонів. Він прагне, щоб до його країни ставилися як до великої держави, цю тезу можна часто почути у його промовах. Лідери, які підтримують політику скривдженості, зазвичай добре взаємодіють між собою. Наприклад, путін та Трамп. Основою цієї політики є теза, що зовнішній світ, інші країни, не визнають гідно ідентичність громадян країни (основа ідентичності може бути різною: національна, релігійна, культурна тощо).

Повернувшись назад у часи Радянського Союзу можемо прослідкувати, що вороже ставлення до західних народів, країн часто супроводжувалося тезою, що вони недостатньо добре сприймають радянську людину, тому треба довести, що вона є навіть кращою за інших. (Фукуяма)

Ч. Тейлор писав, що держава через свої інститути та громадські установи, суспільну сферу загалом, не повинна наголошувати на культурній відмінності своїх громадян та боротися за визнання цих відмінностей. Майже всі громадяни мають подібні потреби, універсальні: освіта, свобода релігії та слова, охорона здоров'я тощо. Держава має ставитися до всіх однаково лише через те, що вони люди. Рівність не залежить від культурної приналежності. Але в часи СРСР це не працювало. Громадян переслідували за сповідування релігії, вживання не російської мови. (Тейлор, с. 10) Це стало помилковою стратегією очільників СРСР. Бауман писав, що любов/прихильність до влади створює безпеку та довіру, а успішність потрібно вимірювати не кількістю знищених ворогів, а кількістю своїх прихильників. (Бауман, Моральна сліпота)

Отже, покоління Х та Y народилися і зростали в часи активної русифікації України та численних заборон. Велика кількість цінностей була нав'язаною, діти змалечку вивчали, хто такий Ленін та Сталін та знали, що вони є головними постатями у житті кожної «радянської» людини. Ці покоління також бачили становлення України як незалежної держави та перебували на переломному моменті для національної ідентичності. Після розпаду СРСР вони були у достатньо невизначеному стані, адже уже не були «радянськими» людьми, але ще й не були окремими, сформованими ідеологічно, українцями.

Ці умови вплинули на сприйняття української національної ідентичності. Тоді ще підлітки вирости із внутрішнім конфліктом: нав'язані радянські цінності vs. свої національні прагнення. Різниця є навіть між близькими поколінням Х та Y у сприйнятті історії, культури та уявленні того, якою має бути національна ідентичність зараз та як вона може трансформуватися, адже покоління Х довше проживало під впливом Радянського Союзу. Досвід обох поколінь є цінним та важливим у процесі вивчення та розуміння української національної ідентичності.

2.2.2. Роль виховання

У сім'ї ми засвоюємо перші соціальні норми, вчимося розрізняти добро та зло, а також навчаємося як потрібно поводитися у різних ситуаціях. Виховання закладає у нас основи для нашої ідентичності. У майбутньому вона може бути іншою, ніж ідентичність наших батьків, що є також нормою. Але все ж наші цінності та погляди на світ первинно закладаються в родині. Тому в цьому підрозділі ми будемо досліджувати роль виховання на формування національної ідентичності та розглянемо, що впливало на формування національної ідентичності батьків (покоління Х та Y) та які це має наслідки і чи відобразилося це на їхніх дітях.

Національно-патріотичне виховання – комплексний процес. У ньому задіяна сім'я, школа чи дитячий садок, органи місцевої та державної влади. У сім'ї взаємодія батьки-діти є основою для формування особистості. Батьки

допомагають зрозуміти світ, закладають основи про уявлення дітей про самих себе та своє походження, націю. Від того, наскільки сформована, цілісна національна ідентичність батьків, залежить те, якою вона буде в їхніх дітей.

Війна в Україні стала тригером і змусила багатьох людей переосмислити свою національну ідентичність, звернути на неї увагу. Багато норм поведінки та стереотипів зламалися і відбувається постійний пошук відповіді на питання «Хто такі українці? Чим вони відрізняються від інших народів?» У підлітковому віці ми переживаємо кризу, зокрема і пошук сенсів, себе, свого призначення; намагаємося зрозуміти, хто ми та хто наші предки. Від цього залежить і наша поведінка та світосприйняття. «Опорою та підтримкою у пошуках власної ідентичності підростаючої особистості повинна стати сім'я, яка в процесі виховання буде спиратися на власні можливості для забезпечення високого рівня освіченості й вихованості свідомого громадянина України, який у майбутньому на основі власного досвіду та досвіду людства, національних та культурних цінностей, досягнень світової науки й техніки, взявши до уваги національні особливості української нації, буде здатний здійснювати її зростання». (Кузнєцова, 2023, с. 4)

Сім'ю часто називають зменшеною версією суспільства, вона відображає його цінності на певному історичному етапі розвитку, разом із ним трансформується, змінюється. О. Кузнєцова писала, що виховання в сім'ї має включати в себе різні аспекти, які допоможуть сформуватися національній ідентичності. Тут йдеться не лише про сімейні історії, походження, вшанування традицій, хоча це теж є невід'ємною і дуже важливою частиною національно-патріотичного виховання. Дослідниця вказує на такі аспекти як пропагування здорового способу життя, прищеплення любові до українського мистецтва, літератури та навіть краси природи, виховання культури поведінки. При цьому важливо, щоб усередині сім'ї був сприятливий, позитивний клімат, де дитина почувається безпечно, її підтримують та з розумінням ставляться до різних проявів її особистості під час пошуку себе. Спільні інтереси допоможуть це забезпечити та мати більш близький емоційний зв'язок. (Кузнєцова, 2023)

Це допоможе дитині розвиватися як фізично, так і психологічно. Любов до дитини є обов'язковою умовою її повноцінного розвитку. І. Бех та К. Журба у монографії «Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка» писали, що батьківська любов це потреба, яка існує в будь-якому віці, але її варто поєднувати із помірною вимогливістю.

Сім'я – природне середовище для дитини. Батьки та інші родичі свідомо та несвідомо здійснюють вплив на формування молодшої особистості. Свідомий вплив полягає в, наприклад, бесідах, вшануванні традицій, відвідуванні пам'яток тощо. До несвідомого можемо віднести поведінку, хоча водночас через неї можна впливати і свідомо, якщо її контролювати. Власний приклад є основною виховання. Навіть маленькі діти здатні зчитувати поведінку, емоції своїх батьків і повторювати. Також часто у дітей може виникати дисонанс, якщо батьки навчають чомусь або забороняють, але самі цього не дотримуються.

Формування національної ідентичності відбувається під впливом і свідомого, і несвідомого впливу. Важливо, щоб батьки приділяли увагу цьому питанню. Особливо сьогодні, коли відбувається трансформація та становлення української ідентичності. Важлива готовність батьків займатися національно-патріотичним вихованням, створювати сприятливі для цього умови. Передумовою цього має бути усвідомлення того, що вони причетні до формування національної ідентичності своїх дітей.

НВК «Домінантна» м. Києва провели дослідження, у якому з'ясували готовність батьків здійснювати свідомий вплив на формування національної ідентичності у школах Черкаської, Кіровоградської, Луганської, Сумської областей та м. Запоріжжя. Дослідники визначили, що така готовність батьків є «як психолого-педагогічний феномен, що передбачає певний ступінь їх здатності здійснювати виховну діяльність, що створює умови для формування у підлітків самовизначення щодо їхньої приналежності до українського народу, нації, опираючись на родину, національний світогляд, українську мову, культуру, зв'язок з історичним минулим». (Журба, Бех та ін., 2019. с. 66)

Було виявлено поверхневе уявлення стосовно питання недостатньої

сформованості національної ідентичності дітей в сім'ї. Найпопулярнішими відповідями були такі: недостатні знання з історії України, погане володіння державною мовою, недотримання народних традицій. Батьки пояснили, що це відбувається через брак часу та занадто швидкий темп життя, а також втрату зв'язку із родичами.

Цікавим було питання стосовно суб'єктів, які здійснюють вплив на формування національної ідентичності дітей. Більше половини (65,2%) зазначили, що це вчителі та вихователі, натомість 18,1% вважають, що цим питанням мають займатися лише батьки, 7,8% – і батьки, і вчителі, вихователі. Це свідчить про недостатній рівень усвідомленості, що вони (батьки) мають вплив на це, а також про перекладання відповідальності на заклади освіти. На противагу цьому варто відмітити, що велика кількість батьків не відмовляється брати участь у спільному виховному процесі із школою, якщо остання проявляє ініціативу.

Дослідники запитали про засоби і методи, з допомогою яких батьки допомагають формуватися ідентичності та отримали такі відповіді:

- «1. Роз'яснення, пояснення, переконання 34,0 %,
2. Привчання, вправлення 23,3 %,
3. Особистий приклад 25,4 %,
4. Залучення до різноманітної діяльності 8,3 %,
5. Стимулювання 6,9 %,
6. Мотивування 5,4 %,
7. Аналіз поведінки 3,2 %,
8. Моральна допомога, розрада 2,0 %,
9. Ігри 1,5 %.» (Журба, Бех та ін., 2019. с. 68)

У результаті дослідження батьків було розподілено на чотири групи. Перша група включала людей, які і готові, і можуть формувати у своєї дитини національну ідентичність. Вони свідомі, мають мотивацію, активно співпрацюють з навчальними закладами.

Друга група: ті, хто потенційно здатні до формування національної

ідентичності. Найбільша відмінність із першою групою – недостатня вмотивованість. Причина полягає у недовірі до влади та сумнівах, що Україна стане успішною країною. Вони спілкуються із вчителями, але переважно з питань навчання.

Третя група: ті, хто частково можуть впливати. Це батьки із розумінням, що це важливо, але без достатньої бази знань. Тому це питання повністю перекладають на школу.

Четверта група: ті, хто не переймається цим питанням взагалі. Зокрема це люди із складним матеріальним становищем, які також мають слабкий зв'язок із школою. (Журба, Бех та ін., 2019)

Отже, сім'я відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності дитини, адже в середині цієї малої групи закладаються перші цінності та сприйняття світу. Роль батьків у формуванні національної ідентичності є важливою, але іноді недостатньою. У вихованні допомагають навчальні заклади, де з допомогою національно-патріотичних заходів прищеплюються знання та любов до країни. Співпраця зі школою – невід'ємний елемент, але сприятлива атмосфера у родині, власний приклад, дотримання традицій є основою.

Швидкий темп життя, неусвідомлення батьками важливості залучення до формування національної ідентичності може призвести до слабкого та повільного розвитку ідентичності дітей. Спільна праця батьків та навчальних закладів може зробити цей процес більш якісним. Діти, які отримують чіткіші уявлення про свою національну ідентичність, своїх батьків, у майбутньому потенційно зможуть її краще розвивати та сприяти формуванню національної свідомості українського суспільства.

2.2.3. Психологічні чинники формування національної ідентичності

Діти народжені у цей період ще провели своє дитинство у Радянському Союзі. Через вищеописані події більшість із них є травмованими і досі мають стійкі переконання, які транслують і на своїх дітей. Зокрема тут говоримо про психологічні установки, які були насаджені у СРСР. Одними із найпоширеніших

є: «Чесно гроші не заробиш», «Нікому не можна довіряти», «Гроші псують людину», «Хабарництво – норма і його не можна викоринити», «А що люди скажуть/подумають». Через них у дітей не сформувалося базове почуття безпеки та довіри. Це призвело до тривожності та залежності від думки інших.

Вище ми уже описували, що діти з раннього віку вступали до лав жовтенят, піонерів. Вони носили однаковий одяг, не відрізнялися. У ті часи бути іншим було небезпечно, за це соціально принижували та могли покарати. Так сформувалася думка, що бути однаковим, не вирізнятися означає бути в безпеці. Через дефіцит в СРСР одяг також був схожим. Зараз можемо почути нарікання від людей похилого віку, що молодь надто яскрава чи одягається непристойно. Це через їхні стійкі переконання, які сформувалися ще в дитинстві.

У даній роботі ми більше звернемо увагу на колективні травми, а не на індивідуальні. Оксана Королович, психотерапевтка та експертка в UNICEFF, зазначає, що на нас впливають травми наших предків. «Травма поколінь впливає на все людство. Але ступінь травмованості варіюється від людини до людини. Одні люди більш адаптивні – батьки змогли дати їм більше тепла, любові і підтримки. Тому її вплив на їхнє життя практично не помітний. Інші ж потребують допомоги фахівця, щоб мінімізувати вплив травми і нормально жити». (Психологічні травми, 2019)

Системна травма – колективна. Її отримує все суспільство через глобальні кризові явища, наприклад, війна, голод. Від часу голодомору пройшло майже 100 років, але ми досі маємо звичку переїдати на свята, мати більші запаси їжі. На підсвідомості ми маємо страхи, які передалися нам від наших предків. Травма живе, і поки вона буде неусвідомленою, то буде передаватися наступним поколінням, але це можна зупинити, якщо звернутися до спеціаліста.

Насилля у сім'ї також є наслідком колективної травми. Всю свою агресію люди могли показати лише у стінах своїх будинків/квартир, адже у суспільстві вони не могли проявлятися і мали бути як всі. Емоції нікуди не зникали, тоді виникав внутрішній конфлікт і ескалація починалася саме вдома, де можна було бути собою.

Авторитарність влади, відчуття власного безсилля перед нею зняли відповідальність за себе ж з людей. І досі можна часто почути нарікання на владу і звинувачення її у своїх проблемах. На наше життя впливають політичні рішення та зміни, але повністю перекладати відповідальність за нього ми не можемо.

Ставлення до грошей ще одна складна тема. Через їх постійний дефіцит у попередні десятиліття, розкуркулення їх цінували, але водночас і боялися та вважали, що великі кошти псують людей. Також багато осіб не мають мотивації та бажання працювати чи розвиватися, адже у їхній підсвідомості живе думка, що все в один момент можуть відібрати і всі старання будуть даремними.

Батьки передають травми поколінь, страхи через когніції. Вони транслують свої переконання, але не пояснюють. О. Королович наголошує на тому, що знання історії своєї сім'ї допоможе зрозуміти із чим стикалися предки та які потенційні травми могли мати. Тоді їх буде простіше відслідкувати у себе, усвідомити та вирішити, що тепер можна жити інакше. Наші найбільші страхи відображають досвід, який нам передався у спадок. Він не завжди є негативним, наші предки виживали і нам також передався і цей їхній досвід.

У минулому столітті колективізм був основою існування суспільства, зараз ситуація змінилася і набирає популярності індивідуалізм. У радянські часи стиралася індивідуальність, частіше використовували «ми», а не «я».

Однією із найбільших травм та установок, які популярні і досі, є тотальна недовіра до всіх – держави, друзів, колег. Батьки транслують це і на своїх дітей, які ще не сформовані та починають бачити світ ворожим. Недовіра проявляється і в тому, що людям важко приймати допомогу чи повірити, що хтось хоче щось щиро для них зробити, без користі для себе.

Отже, батьки транслують нам наслідки різних травм: колективних, сімейних, індивідуальних. Колективна травма може жити у семи наступних поколіннях. Через складні минулі роки зараз ми відчуваємо на собі травми наших предків. Зокрема це недовіра, внутрішня заборона бути «не таким», надмірна тривожність та невпевненість у собі. Передачу травми з покоління в покоління можна зупинити, якщо її усвідомити.

Травми впливають на сучасну національну ідентичність. Якщо не займатися їхнім пропрацюванням, то це може призвести до посилення цього впливу на наступні покоління. Наприклад, недовіра до державних інституцій може лише зростати, тривалий досвід проживання в авторитарному режимі призвів до недовіри до влади загалом та до пасивної участі у громадському та політичному житті людини. Хронічна тривожність та напруженість суспільства гальмує як індивідуальний розвиток людини, так і колективний. Люди відчувають страх та невпевненість, а тому не розширюють свою зону комфорту. А нав'язаний страх перед грошима не дозволяє українцям бути відкритими до нових можливостей та розвивати себе та економіку країни загалом. Цей процес гальмує і колись постійне придушення індивідуальності. Зараз багато українців не розуміють своїх істинних бажань та не вміють брати відповідальність на себе. Це стримує розвиток унікальної культури, звужує різноманіття поглядів, що негативно впливає на якість та швидкість розвитку суспільства, через відсутність динаміки.

Ще одним негативним фактором, який може впливати і на загальний стан суспільства, і окремої сім'ї є насилля. Через те, що в часи Радянського Союзу активно використовували репресії, соціальні обмеження, катування та страти інакодумців, виникав внутрішній конфлікт, накопичення агресії, яке не могло бути проявлене відкрито у суспільстві (наприклад, протистояння владі, революції) та виливалося у сімейне насильства. Формуються стійкі патерни поведінки, моделі, які відображаються на гармонії у суспільстві та національній згуртованості.

Варто нагадати, що коли діти, які з народження перебували у такій атмосфері стають підлітками, то їхні травми лише загострюються. Цей період часу є дуже важливим у процесі формування власної ідентичності. Дитина сепарується від батьків та перебуває у пошуку власного Я. Еріксон писав, що у цей період ми здобуваємо почуття власної цінності та вчимося самотійно жити. Переживання цієї кризи часто може супроводжуватися агресією та протестами. Підлітки переживають багато невдач та випробувань, але головна небезпека для

особистості полягає у розмиванні власного Я. Таке може статися через сумніви у собі, відсутності свободи думки та слова, надмірному тиску батьків чи оточення. Підлітки у Радянському Союзі не мали можливості яскраво проявлятися, так як зараз це робить молодь ХХІ століття. Через це у дорослому віці вони схильні перекладати відповідальність за власні невдачі на будь-кого іншого, зокрема на державу, яка раніше все вирішувала за них.

Із кризою ідентичності можуть зіткнутися не лише особи віком 12-17 років, а і дорослі люди. Еріксон називав кризою втрату внутрішнього орієнтиру, внутрішній конфлікт, який також є індикатором кризи та породжує сумніви у собі та своєму місці у соціумі. Подолавши ці труднощі людина здобуває почуття власної ідентичності, краще розуміє свої бажання. Криза може допомогти вирішити проблему застою розвитку особистості, тому це не лише негативне явище. Саморефлексія, новий досвід допоможуть пройти це. (Erikson, 1994)

Маючи цілісну ідентичність особистості легше представляти себе у соціумі. Якщо ми говоримо про національну ідентичність, то простіше відстоювати себе, свої права та свою країну, а також сприяти її розвитку. Гофман, прихильник рольової теорії особистості, представляв життя як театр, а людей як акторів. Самопрезентувати – це виконувати соціальну роль, залежно від обставин. (Гофман)

2.2.4. Регіональні фактори

З огляду на те, що всі респонденти, які прийняли участь у дослідженні, є жителями Житомирського району, варто більш детально розглянути регіональні чинники впливу на формування національної ідентичності і батьків, і дітей та з'ясувати її особливості. Розглянемо події на Житомирщині у 1960 – 1980-х роках.

Освіта та наука. У представленій праці ми неодноразово звертали увагу на важливості впливу освіти на формування національної ідентичності, розглянемо стан освіти на Житомирщині у вказані роки. Наука та освіта починають активно розвиватися. Наприклад, у 1969 році чисельність людей із вищою освітою

становила 29 тисяч, тоді як у 1979 році – 40 тисяч. У 1985 році 49% населення мали вищу освіту. Створювалися інститути на науково-технічні об'єднання, розвивався і науково-експериментальний сектор.

Реформи торкнулися і середньої освіти. Будувалися нові школи, але водночас закривали школи, де були лише початкові класи. Це мало негативні наслідки, адже ускладнювало здобуття базової освіти у маленьких селах.

Загалом населення стає більш освіченим, молодь їде у місто, зростає урбанізація. Але велика частина студентів після закінчення університету повертається працювати у рідні міста та села. Часто це було умовою вищих закладів освіти – після закінчення закладу молодий спеціаліст мав відпрацювати перші декілька років в селі.

Культура. Вище ми уже описували як радянська влада намагалася створити єдину ідеологію та знищити, не дати розвинутися, всьому українському. Незважаючи на це у 1965 р на території області діяло 10 народних музеїв, а у 1977 році їхня кількість зросла до 200 музеїв та 320 куточків Бойової Слави. У 1976 році у Новограді-Волинському (нині Звягель) було відкрито будинок-музей Лесі Українки. Житомиряни намагалися зберегти історію свого народу та свого краю і робили це досить успішно. У 1985 році діяло 1826 Будинків культури та клубів. Налічувалося близько 12 мільйонів книжок у бібліотеках області.

Економічний розвиток та промисловість. Житомирщина переходила від аграрного до індустріально-аграрного ладу. У ці роки була централізована адміністративна система та переважав державний сектор. Основна увага була зосереджена на важкій індустрії. Експерти вважають, що варто було б більше звернути увагу на легку, виробництво сільськогосподарських товарів. Це призвело до екологічної кризи та дефіциту товарів побутового вжитку, продуктів харчування. Крім цього настрої населення стали більш депресивними, панувала апатія і небажання розвиватися духовно, морально. Якщо ми звернемося до ієрархії потреб за Маслоу, то зможемо логічно пояснити цю ситуацію. Люди не мали змоги забезпечити свої базові потреби, а без цього не можна думати про потреби іншого рівня, у цьому випадку про саморозвиток, духовність. Тому вся

увага була зосереджена на матеріальному. Діти, які зростали у такому середовищі спостерігали це. У них закладалися певні цінності та погляди. Зокрема і про важливість матеріального, яка часто була вищою за духовну. У попередньому розділі ми згадували про психологічні травми. Постійний дефіцит також створив кілька: тривожність, відчуття безпорадності, надмірна економія, соціальна відчуженість.

У 1970 році 85% виробництв Житомирщини мали господарський розрахунок та могли самостійно займатися фінансовими та заготівельно-збутовими операціями. Надалі заводи нарощували потужність, а коли і техніка, і колектив були стомленими та потребували підсилення та оновлення, була залучена молодь як працівники та як винахідники нових технологій.

Погіршилося матеріальне становище населення. Економічний потенціал також значно знизився. «У 1997 р. промислова продукція області складала всього 35% до рівня 1990 р. Випуск товарів народного споживання – 32%, платні послуги – 18%, сільськогосподарське виробництво – 65%, капітальне будівництво – 24 відсотки». (Новик, 2008) Відповідно не виплачувалася заробітна плата та стипендії. У деяких районах Житомирщини рівень безробіття досягав 10-15% від кількості населення, що може працювати.

Політична активність та суспільні настрої. У ці ж роки суспільно-політична система перейшла у період «застою», темпи економіки впали. На фоні цього активувалися дисиденти. Житомирщину теж не оминув цей рух. За декілька років до цього студенти медичного училища створили неокомуністичну організацію та уклали статут. За це деяких з них було відраховано із навчального закладу. Згодом завідувач кафедри української літератури у Житомирському педагогічному інституті у своїй науковій дисертації, яка була про «Слово о полку Ігоревім», намагався довести, що твір український, має українське походження. Також він висловлював нетрадиційні для того часу погляди на суспільство та історію України. Його було звільнено, а ректора і проректора знято з посади. Вище ми уже писали про складне становище українських науковців, це служить гарним прикладом того, як працювала система у ті роки.

Серед народу почали поширюватися анекдоти про владу, зокрема про Брежнєва. За один із таких було звільнено кандидата історичних наук, О. Кузьміна, із педагогічного факультету. А на стінах будинків можна було побачити написи «Долой Брежнєва». Це свідчить про початок краху системи. Суспільство черпає інформацію не лише із вітчизняних ЗМІ, популяризувалися закордонні радіостанції. Наприклад, «Бі-бі-сі», «Голос Америки» чи «Німецька хвиля». З них населення дізнавалося іншу версію про стан економіки, а також інформацію про інші народи, їх культуру. Діти та підлітки, які зростали у ці часи, уже могли почути, щось крім прославлення радянської влади. Починає поширюватися плюралізм думок, за нього все ще карали, але все більше людей, зокрема високоосвічених, висловлюють «інші» думки.

Після виборів до Верховної Ради, що відбулися у березні 1990-го року, пройшли і місцеві. У Житомирі більшість обраних депутатів були прихильниками «Народного Руху України», які виступали за перебудову. Саме ця організація стала основою для формування багатопартійності. У ніч із 13 на 14 червня 1990-го року міськрада вирішила підняти синьо-жовтий прапор поруч із червоно-синім над будинком Ради. Це засвідчило, що житомиряни підтримують Україну.

Паралельно з цим посилюється політична та економічна кризи. КПРС все ще була найбільшою партією, але її чисельність поступово знижувалася як і вплив на маси. На початку 1990 року було скасовано статтю про керівну роль партії в політичній системі. Завдяки цьому був відкритий шлях до багатопартійності.

Система розпадалася, і після спроби перевороту в росії та заборони мітингів, всіх великих зборів народу, у Житомирі відбувся мітинг, що налічував кілька тисяч громадян, які виступали проти ГКЧП. Організаторами були прихильники Руху. Вони ж і після проголошення незалежності України чергували поруч із будинком обкому партії. Метою було не допустити вивезення документів та меблів. Була спроба зняти пам'ятник Леніну, який стояв перед тим будинком, але не успішна. Під час виборів 1994 року до Верховної ради України

не було обрано жодного депутата із Житомирщини (раніше їх було троє).

На сміливість житомирян вказує і той факт, що після вбивства Г. Гонгадзе у місті сформувалося наметове містечко як протест, а також відбувся 150-кілометровий похід-протест до Києва. Ці події не мали значних наслідків у політичному житті, але свідчать про наявність почуття справедливості у народу та бажання за нього боротися.

Демографічні зміни. За часів «перебудови» значно знизилася кількість населення, яка лише повернулася у довоєнну норму. Криза не стимулювала молодих людей одружуватися чи заводити дітей. Багато людей почали мігрувати до Ізраїлю, США чи Німеччини, щоб заробити кошти. Збільшилася кількість бездомних осіб та дітей, які не відвідують ніякі заклади освіти, зростає рівень злочинності та безробіття. Сильно змінилася чисельність сільського населення. У 1985 році вона становила 788,1 тисяч, а у 1997 році – 642,8 тисяч. Люди їхали до міста у пошуках роботи та кращих умов життя.

Аварія на Чорнобильській АЕС. Важливо та трагічною подією для Житомирщини стала аварія на Чорнобильській атомній станції 28 квітня 1986 року. У її ліквідації брали участь і житомиряни. Частина населення Чорнобиля, Прип'яті та сусідніх населених пунктів були переселені на терени Житомирської області. У село Василівка Житомирського району (місце проведення дослідження) також було переселено частину цих людей, село розбудували та навіть дали оновлену назву Нова Василівка. Також побудували нову школу, адже населення різко збільшилося, тож збільшилася і кількість учнів. (Новик, 2008)

Підсумовуючи, у 1960-1980-х роках кількість населення досягла довоєнного рівня. Саме тоді розпочався досить швидкий розвиток як країни, так і регіону. Будувалися великі підприємства, які забезпечували десятки людей робочими місцями. Наприклад, льонокомбінат, м'ясокомбінат, завод лабораторного скла та хімічного волокна, металоконструкцій та інші. Крім них розвивався і науково-культурний сектор, збільшилася кількість населення із вищою освітою, але через скорочення кількості сільських шкіл доступ до базової освіти став ускладненим. Не зважаючи на тиск радянської влади, на

Житомирщині продовжували діяти та відкриватися нові культурні осередки. Довіра до влади руйнувалася. Обтяжливим чинником стала аварія на Чорнобильській АЕС, екологічна катастрофа, яка підвищила рівень безробіття та через неї велика кількість людей були переміщені у інші, безпечні райони. Наприкінці 1980-х років активізувався Народний Рух, населення підтримувало ідею незалежності України.

Вплив вищеописаних чинників на формування національної ідентичності.

Здатність чинити опір радянській ідеології свідчить про більшу прихильність до української ідеї. Не лише зберігання уже існуючих пам'яток, а і відкриття нових свідчить про бажання зберегти українську культуру. Ці події допомогли зберегти українську ідентичність, закарбувати її в пам'ятках культури. Цьому процесу сприяли і освічені люди, які наважувалися критикувати владу та підіймати питання національної ідентичності, питання мови. Через те, що акцент промисловості був на важкій, то населення відчувало дефіцит товарів першого вжитку, а як наслідок основна увага людей була зосереджена на матеріальних цінностях, що передалося і дітям. Атмосфера у суспільстві ставала все більш депресивною. Згодом ці настрої вилилися у дисидентський рух. Серед простолюду можна було почути анекдоти про владу, збільшився інтерес до закордонних радіостанцій, інформація з яких поширила плюралізм, що допомогло відокремитися українцям від «радянської людини». Зростала і політична активність. Підняття українського прапора поруч із радянським демонструє бажання житомирян жити у незалежній країні.

Чорнобильська катастрофа принесла багато труднощів, але водночас вона посприяла соціальній згуртованості громадян, а це важливо для розвитку будь-якої країни.

Отже, події на Житомирщині мали комплексний вплив на процес формування національної української ідентичності, які сприяли її зміцненню.

2.5 Ставлення українців до СРСР та мовного питання: вплив історичної пам'яті на національну ідентичність.

Ця частина розділу присвячена аналізу ставлення українців до Радянського Союзу та мовного питання в Україні. З огляду на вищенаведені фактів стає зрозуміло, що українці неодноразово потрапляли під сильний зовнішній вплив. Україна – молода держава і велика частина її громадян народилася і виросла в часи СРСР, тому цікаво дослідити їхні погляди на минуле та зрозуміти, які погляди вони мають зараз та як почувуються під час війни.

Ставлення до СРСР

Центр Разумкова провів дослідження стосовно ставлення українців до СРСР, яке було проведено з 22 вересня по 1 жовтня 2022 року на території підконтрольній Україні. Одне з питань звучало так: «Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу?» (Таблиця 2.1). 86,6% респондентів відповіли «ні». Тоді як майже 15% підтримують цю ідею (так – 2,7%; так, але розумію, що за сучасних умов це нереально – 10,6%). Дослідники також представили динаміку за цим питанням. У 2000 році майже половина респондентів (47,5%) підтримували відновлення Радянського Союзу. У грудні 2005 року прихильників стало ще трохи більше – 48,7%. У подальших хвилях дослідження спостерігаємо стабільне зниження тих, хто бажає знову відновити СРСР (2016 р. – 34,5%, 2018 р. – 31,1%, 2021 р. – 30,6%, 2022 р. – 13,3%). Різні вікові групи також по-різному ставляться до цієї теми. Так населення 60+ років більше, ніж молодь підтримує повернення СРСР, що є досить логічним, адже, вони там народилися та виросли і тоді не розуміли повною мірою пагубного впливу росії.

Таблиця 2.1

**Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу? (Разумков центр,
2022)**

	18 –29 років	30– 39 років	40– 49 років	50 –59 років	60 років і старші
Так	3,1	1,9	3	1,5	3,4
Так, але я розумію, що за сучасних умов це нереально	1,6	4,6	7,6	9,9	21,9
Ні	95	93,4	89,2	88, 6	74,5
Не відповіли	0,3	0	0,3	0	0,2

Мовне питання

Мова є одним із головних атрибутів національної ідентичності. Українська мова є офіційною державною, але мовне питання завжди було складним та актуальним, адже велика частина населення, переважно східних та південних регіонів, розмовляла та розмовляє російською. Згадавши попередній розділ, можемо побачити, що українські землі часто були під владою інших країн, що не могло не принести свій вплив, у тому числі і зміни у мові. У різних частинах країни є свої діалекти, слова запозичені із мов сусідніх країн. Ситуація із російською мовою дещо відрізняється, адже нам її насаджували, і саме росія забороняла українську мову та знищувала все і всіх до неї дотичних. Наразі це мова ворога, велика кількість українців після лютого 2022 року перестала розмовляти російською, замінивши її на державну мову. Натомість лишаються і ті, хто продовжує нею користуватися, тому цікаво дослідити ставлення українців до російської мови. Протягом усієї історії незалежності країни, українці дуже толерантно ставилися до російськомовних громадян.

У січні 2001 року КМІС представив результати дослідження «Думки та погляди населення України». Отримані дані порівнюють із подібними

дослідженнями, які були проведені у 1991-1999 роках. У 1996 році 39% респондентів вважали, що російську мову потрібно зробити другою державною, а у 2001 році – 44%. На противагу цьому лише 18% у 1996 році та 15% у 2001 році українців висловили думку про усунення офіційного спілкування російською по всій території України. (Міжнародний інститут соціології) Це ж питання було поставлене у дослідженнях 2013, 2015 та 2024 року. У 2013 році стало менше прихильників, які виступали за надання російській мові статусу другої державної (23%), але частина тих, то виступав за усунення суттєво не змінилася – 19%. У 2015 році, після Революції Гідності, українців, які підтримували російську мову, як другу державну стало ще трохи менше – 21%, а її повне усунення на офіційному рівні підтримав 21%. Після двох років повномасштабного вторгнення росії в Україну 66% громадян вважають, що російську мову потрібно усунути із офіційного спілкування і всього 3% досі притримуються ідеї про надання статусу їй, як другої державної мови. Як бачимо саме події 2022 року, суттєво змінили ставлення до російської мови та стали поштовхом для ширшого і частішого вживання української.

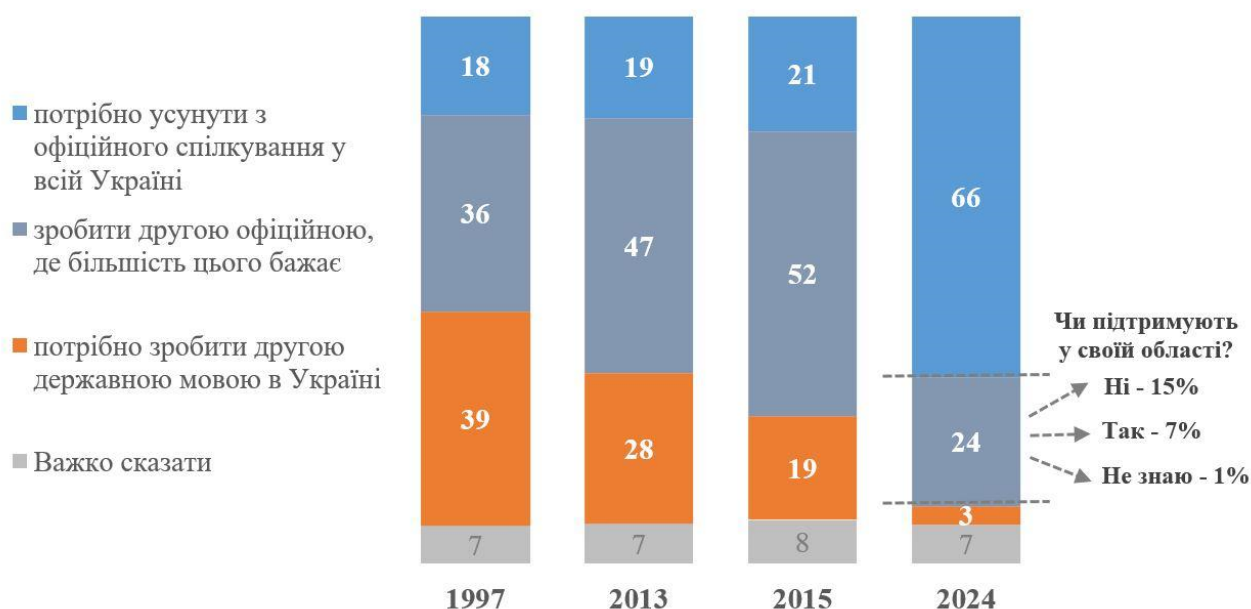

Рис. 2.1 Ставлення до мови. КМІС (Грушецький, 2024)

Також КМІС представив ставлення різних вікових груп до цього питання. Переважна більшість у всіх вікових категоріях (30-39 років – 66%, 40-49 років – 69%) вважають, що потрібно усунути її з офіційного спілкування у всій країні.

Найбільше нас цікавили такі вікові групи – 30-39, 40-49 років, бо саме ці люди потенційно зазвичай мають дітей, що навчаються у 8-11 класах та є об'єктом нашого дослідження. Люди віком 30-39 років трохи більше підтримують надання російській мові офіційного статусу в областях, де цього бажає більшість (27%), ніж респонденти віком 40-49 років (24%).

Соціологічна група «Рейтинг» влітку 2023 року також займалася дослідженням мовного питання серед українців. Згідно з результатами дослідження близько 60% респондентів вдома спілкуються українською, 30% комбінують і українську, і російську, 9% спілкуються російською. (Рейтинг, 2023)

Зважаючи на вищесказане, більшість українців розмовляють вдома українською та схиляються до викорінення російської мови в офіційному спілкуванні, але майже четвертина не проти запровадження її в окремих областях.

Емоційно-психологічний стан українців під час війни.

Емоційна складова є однією із головних у національній ідентичності. Відчуваючи зв'язок із своїми предками та сучасною спільнотою, люди відчують різний набір емоцій, вони можуть свідчити про ступінь близькості із групою, істинним ставленням до неї.

Наприкінці лютого 2023 року, через рік після початку повномасштабного вторгнення, Український інститут майбутнього представив результати дослідження емоційно-психологічного стану українців. Загальна оцінка емоційного стану за останній місяць становить 2,9, коли 1 – найгірша оцінка та 5 – найкраща. Свій стан на 3 бали оцінила найбільша кількість людей – 45%. При цьому 1 бал – 7%, а 5 балів – 5%. (Український інститут майбутнього, 2023) Респонденти зазначали, що постійно відчують млявість, швидку стомлюваність (39%), проблеми зі сном (36%), тривогу та страх (35%). У перспективі ці стани можуть призвести до депресивних епізодів.

Частота відчуття окремих емоційно-психологічних станів та настроїв, а також фізично-емоційних явищ, N=1200, %

Рис 2.2 Частота відчуття окремих емоційно-психологічних станів та настроїв, а також фізично-емоційних явищ (Український інститут майбутнього, 2023)

У вищезгаданому дослідженні соціологічної групи «Рейтинг», яке було проведене до Дня Незалежності України у 2023 році, також був блок про емоції. «Головна емоція, яку відчують респонденти, думаючи про Україну – гордість (74%). Вона лишається домінуючою, як і рік тому. Друга емоція – сум (43%). 17% відчують страх, думаючи про Україну, гнів – 13%, радість – 10%, сором – 7%, зацікавленість – 5%, байдужість – 1%.» (Рейтинг, 2023) Було з'ясовано, що гордість частіше відчують українці, які проживають на території України та є найстаршими за віком, жінки теж частіше відмічали цю емоцію, ніж чоловіки. Гордість за країну є важливою емоцією, яка свідчить про підтримку, віру в країну та емоційну близькість із спільнотою.

Емоційно-психологічний стан українців наразі є досить складним через війну та хронічний стрес, але все ж вони відчують гордість за свою країну навіть у кризові часи, що свідчить про підтримку та віру в країну.

Після розпаду СРСР відбулося таке явище, як актуалізація регіональних ідентичностей, адже, якщо раніше мільйони людей могли себе вважати просто «жителем СРСР», то тепер вони мають більш конкретний регіон з чіткими територіальними кордонами. Навіть всередині однієї країни можемо часто спостерігати регіональні відмінності. Кожна територія має свою історію, різні традиції та навіть мовні особливості. Українські землі за весь час свого існування були під владою дуже різних країн. Бенедикт Андерсон вважав, що територіальна ідентичність це те, як особистість сприймає себе як частину «уявленої спільноти» із однією територією проживання, історією, культурою та традиціями, цінностями та способом життя. Цей вид ідентичності у свою чергу складається із когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. Перший про розуміння того, до якої спільноти належить індивід, який у неї спосіб життя, який політичний та соціально-економічний стан. Емоційний компонент про емоції та стани, які переживаємо по відношенню до спільноти, а поведінковий – готовність діяти. (Андерсон)

Люди можуть одночасно відчувати свою приналежність до різних територіальних одиниць різною мірою близькості, що є нормою. Інститут соціології НАН України проводив дослідження ідентичностей українців та з'ясував першочерговість територіальної. Для цього протягом багатьох хвиль даного дослідження респондентам ставилося таке питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» Починаючи із 1992 року по 2021 рік лідерство тримає приналежність до України в цілому (1992 рік – 45,6%, 2012 рік – 48,4%, 2021 рік – 62,6%). На другому місці ідентифікація себе як жителя села/міста в якому проживає респондент (1992 рік – 24%, 2-12 рік – 29,8%, 2021 рік – 20,8%). Цікаво, що у 1992 році 12,7% українців вважали себе громадянами колишнього Радянського Союзу, але майже через 30 років цей відсоток зменшився до 2,8%. Це свідчить, що українці більше думають про теперішнє та не живуть минулим.

Отже, громадянська та локальна ідентичність зростають, чого не скажеш про етнічну (2012 рік – 1,8%, 2021 рік – 2,7%). (Резнік, Фонд Демократичні ініціативи)

Соціальні цінності об'єднують людей та навіть спрощують життя у суспільстві. Нам простіше знаходити спільну мову з іншими, коли маємо спільні чи принаймні схожі цінності. У 2020 році Україна приймала участь у світовому дослідженні цінностей.

Для українців сім'я є однією з найбільших цінностей. У 2020 році 86,3% зазначили, що вона є дуже важливою, а 13% – скоріше важливою. У попередніх хвилях дослідження сім'я також була абсолютним лідером серед цінностей. Дуже важливою вона була у 1996 році для 87%, у 2006 році – 91%, 2011 році – 92%. За рейтингом важливості родини Україна посідає 5 місце та має близькі результати із Литвою і Нідерландами.

Важливість друзів програє першому показнику. У 2020 році: дуже важливо – 34,1%, скоріше важливо – 56%. Цікавою є динаміка важливості роботи. Протягом усіх хвилю % «Дуже важлива» був у межах 61-44%, але у 2020 році він становить 40,6%. Можливо це зумовлено пандемією.

Зміна цінностей українців відбувається, але дуже поступово. В житті сім'я та найближче оточення є найбільшими цінностями. (Український центр європейської політики, 2020)

Отже, незважаючи на те, що український народ, його мова, традиції постійно піддавалися репресіям та заборонам, українці зуміли зберегти себе. Безумовно вплив минулого має наслідки у теперішньому, але значимі події (революції, війни) навпаки відроджують єдність та цікавість до свого народу. Крізь століття для українців була важлива релігія, мова та найближче оточення.

Зниження прихильності до СРСР свідчить про віддалення українців від минулого та прийняття нових цінностей. Але прихильність старшого покоління до ідей Радянського Союзу може створювати напругу у суспільстві та генераційні конфлікти. Таке розділення призводить до різної інтерпретації історії та ускладнює національну консолідацію. Мовне питання є наступним чинником через яке цей процес сповільнюється. Від початку повномасштабного вторгнення значна частина українців почала розмовляти офіційною мовою, але зберіглася частка російськомовних людей, що може посилити міжрегіональні

відмінності та створювати напругу в суспільстві. Допомогти об'єднати суспільство можуть спільні емоції, які громадяни переживають. Зокрема це почуття гордості за країну, але хронічний стрес та втома можуть перекреслити це та знизити громадянську активність, яка зросла на фоні загрози суверенітету держави та життя її жителів.

Дослідивши примордіалізм та конструктивізм, а також українську ідентичність, можна побачити, що українці дуже тісно пов'язані із своєю етнічністю, духовністю, часто згадують про емоційну приналежність. Незважаючи на те, що Радянський Союз намагався створити єдину націю, як продукт державного будівництва, що відповідає конструктивістському підходу, українці змогли зберегти свою ідентичність. Цей феномен можна пояснити через примордіалістський погляд. Поки ми не маємо чіткого політичного підґрунтя, зокрема через систематичне винищування української еліти, але рухаємося у цьому напрямку. Комбінування обох підходів допоможе забезпечити різносторонній розвиток українців як нації, врахування помилок минулого допоможе зробити цей процес більш лагідним та ефективним.

У другому розділі ми детально розглянули історію становлення української державності та ідентичності, а також конкретні чинники впливу на її розвиток. Радянський Союз усіма можливими способами намагався знищити усі інші народи, в тому числі й український, але йому вдалося зберегти себе. Цьому сприяли сталі традиції та менталітет народу. Багато в чому завдячуємо українському селу, саме в ньому більше збереглися традиції, мова, цінності, а також сім'ям, які берегли та передавали традиції, мову, історію своїм нащадкам.

Житомирщина переживала важкі часи застою, дефіцитів, переслідування української мови, культури, разом зі всією країною. Додатковим негативним фактором стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції, що спричинила не лише екологічну катастрофу. Люди були вимушені покидати свої домівки та переселятися у безпечніші райони.

Історичні події незалежної України також виявилися трагічними, але значущими для ідентичності українців. Українська культура почала

відроджуватися. Більш складна ситуація була у східних регіонах країни, але все одно поступово українська спадщина знаходила все більший відгук у жителів тих регіонів.

Українська ідентичність – багатогранна, динамічна. Вона змінюється, але зберігає свою сутність через мову, культуру та історичну пам'ять, яку радянська влада також прагнула сфальсифікувати.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ БАТЬКІВ ТА ЇХ ДІТЕЙ

3.1 Програма соціологічного дослідження

Актуальність: наша держава знаходиться на перехідному етапі становлення як національної. Війна внесла свої корективи у цей процес. Та все ж українці намагаються ставати сильнішими та будувати свою країну. Національна ідентичність – основа для побудови сильної країни. Після початку війни у 2014 р. та повномасштабного вторгнення у 2022 р. ця тема стала особливо актуальною і нею зацікавилася більше людей. Загалом за останні роки зростає увага до власної ідентичності, пошуку себе та реалізації.

Держава має найбільший вплив на формування національної ідентичності її громадян, але часто недостатньо звертають увагу і на інші чинники впливу. Наприклад, сім'я, адже все починається з неї, вона є первинним джерелом соціалізації та перша прикріплює цінності та погляди на життя. Освіта (школа, дитячий садок, коледж/університет): через національно-патріотичне виховання, вивчення інформації про країну на заняттях ми також формуємо своє уявлення про нашу країну. Крім цього на нас впливають друзі, соціальні мережі, кіно та серіали і загалом контент, який ми споживаємо в інтернеті

Національна ідентичність є багатогранною, і для її вивчення маємо торкнутися питань історії, культури, освіти, вивчити минуле наших предків. Адже у минулому українці мали багато проблем із становленням як нації. Їм забороняли розмовляти українською, насаджували зовсім інші цінності та норми життя. Нас зросійщували і забирали/вбивали все, що хоч якось пов'язано із Україною. Але трошки кращою ситуація була в селі. Навіть зараз спостерігаємо, що там зберіглося набагато більше традицій, знань про предків, більшість населення розмовляє українською чи хоча б суржиком.

Зараз, коли зросла увага до національної ідентичності, виникають такі питання як «Хто такі українці?», «Які цінності мають українці?», «Які традиції, свята є нашими, а які були насаджені росією?» Важливо дослідити, що думають

стосовного цього різні покоління. Особливо важливо дізнатися, яку ідентичність має нове покоління та який вплив на її формування здійснюють батьки. Адже батьки зараз і діти (учні 8-11 класів) уже за декілька років почнуть більш активно брати участь у відновленні України.

Проблема дослідження: формування, збереження на поширення національної української ідентичності.

Мета та завдання дослідження

Мета: дослідити розуміння та прояви національної ідентичності у старшокласників та їх батьків.

Завдання:

- дослідити розуміння національної ідентичності у дітей та їх батьків;
- визначити прояви національної ідентичності у житті респондентів;
- порівняти рівень проявлення національної ідентичності у дітей та їх батьків.

Об'єкт: діти та їх батьки як носії національної ідентичності.

Предмет: національна ідентичність.

Інтерпретація понять: соціальна ідентичність, національна ідентичність.

Соціальна ідентичність – ототожнення себе з певною групою чи суспільством.

Національна ідентичність – відчуття приналежності до певної держави, ототожнення себе з певною нацією.

Місце проведення: Василівський ліцей Березівської сільської ради Житомирського району Житомирської області, вул. Центральна, 2.

Учасники: учні 8-11 класів, бо саме у цих класах учні уже мають гарну основу знань з історії та розуміння, хто такі українці, та їхні батьки. Кількість: 8-10 клас – по 8 учнів та 8 батьків, 11 клас – 7 учнів, 7 батьків.

Обґрунтування генеральної сукупності: загальна кількість учасників дослідження 62. Було проведено квотування вибірки: 7-8 учнів із класу. Це було

здійснено через різну кількість учнів у класах та для унормування результатів. Результати не є репрезентативними.

Обґрунтування методики дослідження: емпіричне дослідження було проведене за допомогою методу анкетування. Це вид опитування, яке проводиться за допомогою анкети (у цьому випадку гугл-форма). Обраний метод дозволяє швидко зібрати дані та в подальшому застосувати різні види аналізу для інтерпретації даних, при цьому забезпечує анонімність учасників. Було створено 2 окремі анкети (гугл-форми) для батьків та дітей.

Дати проведення польового збору інформації: 19.11.2024 – 24.11.2024.

Анкета для батьків – Додаток А.

Анкета для дітей – Додаток Б.

Гіпотези:

Гіпотеза 1: У дітей, які більше взаємодіють з батьками на тему історії та традицій, більш виражені примордіалістські риси національної ідентичності, ніж у тих, хто менше взаємодіють з батьками на національно релевантні теми.

Гіпотеза 2: Батьки, у яких переважають примордіалістські характеристики національної ідентичності, мають більше спільного із дітьми, ніж ті, у кого переважають конструктивістські характеристики.

Гіпотеза 3: Національна ідентичність дітей є міцнішою, ніж у батьків.

3.2 Результати дослідження

Перед аналізом гіпотез розглянемо деякі основні показники за допомогою діаграм та таблиць. Всього в опитуванні взяло участь 62 респонденти (31 – батьки (54,8% жінок та 45,2% чоловіків), 31 – діти (61,3% дівчат та 38,7% хлопців)). Вік батьків коливався у межах 30-60+ (30-40 років – 48,4%, 41-50 років – 38,7%, 51-60+ - 12,9%)

Оскільки у теоретичній складовій роботи ми розглядаємо національну ідентичність крізь призму двох теорій, в анкеті були поставлені запитання для визначення характеристик, які переважають у дітей та батьків. Особливо хочемо

висвітлити питання 5: Оберіть одне твердження, яке на вашу думку більше підходить під ваше уявлення про націю.

На першій діаграмі відображені відповіді батьків, на другій – дітей. Як бачимо, є 38.7% батьків, які обрали твердження «Нація є природним, історичним утворенням, що походить від спільного етнічного походження, мови, культури та історії», що підходить під уявлення примордіалістів про націю. Натомість конструктивістське твердження «Нація є соціальною конструкцією, яка формується через політичні процеси та вплив держави» підтримали 19.4%. Але 32.3% обрали обидва твердження, що підтверджує думку багатьох вчених про поєднання, комбінування цих двох підходів для української ідентичності.

Натомість учні мають іншу думку. Половина з них (51.6%) більше підтримують примордіалістське твердження, а 38.7% обирають обидва. Лише незначна кількість серед них підтримує друге твердження (9.7%). Така різниця може бути зумовлена ще невеликою залученістю, зацікавленістю учнів у політичні процеси, що зумовлена їхнім віком або іншим підходом до уявлення про націю, яке транслюється у школі, родині, ЗМІ. Нагадаємо, що у часи СРСР держава була для людини всім.

Рис. 3.1 Відповіді батьків «Оберіть одне твердження, яке на вашу думку більше підходить під ваше уявлення про націю»

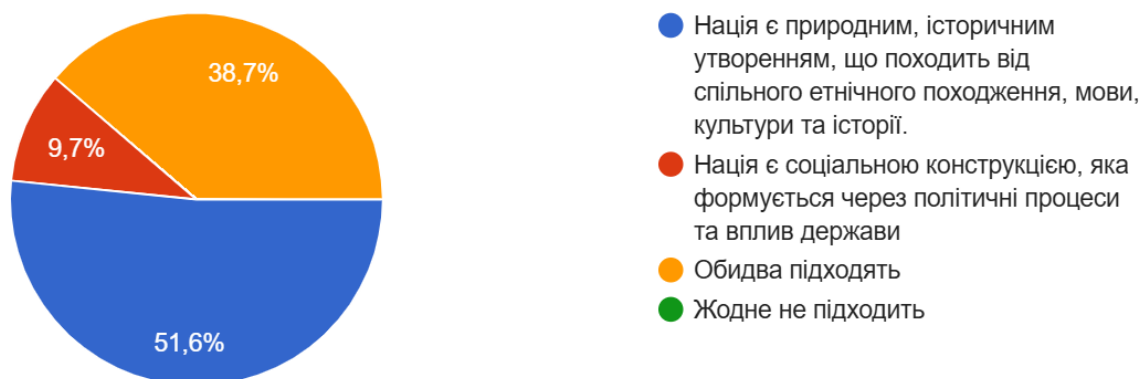

Рис. 3.2 Відповіді дітей «Оберіть одне твердження, яке на вашу думку більше підходить під ваше уявлення про нації»

Для варіантів відповідей питання 4 «Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою?» було обрано характеристики, які є більш важливими для примордіалістів (народження в Україні, вільне володіння українською мовою, прожити більшу частину свого життя в Україні, дотримання українських народних традицій) та конструктивістів (усвідомлення себе як частини української нації, підтримка демократичних цінностей країни, участь у волонтерстві/громадських ініціативах). Розглянемо значення Top2Box (сума відповідей «Дуже важливо» та «Скоріше важливо»).

Таблиця 3.1

Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою? (батьки vs діти)

	T2B (%)	
	Батьки	Діти
Народження в Україні	81	90
Вільне володіння українською мовою	90	90
Прожити більшу частину свого життя в Україні	71	74
Дотримання українських народних традицій	97	87
Усвідомлення себе як частини української нації	100	100
Підтримка демократичних цінностей країни	90	90
Участь у волонтерстві/громадських ініціативах	94	94

Як бачимо, відсоток для всіх характеристик є дуже високим. Відповіді дітей

та батьків про важливість тих чи інших характеристик дуже близькі та часто однакові. Три найважливіші речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою на думку батьків:

- усвідомлення себе як частини української нації;
- дотримання українських народних традицій;
- участь у волонтерстві/громадських ініціативах.

... на думку дітей:

- усвідомлення себе як частини української нації;
- участь у волонтерстві/громадських ініціативах;
- вільне володіння українською мовою.

В анкеті було також 1 відкрите запитання, яке звучало так: Продовжіть речення «Бути українцем це – ...». Його метою було дізнатися спонтанне уявлення респондентів про те як це бути українцем.

Ось деякі відповіді батьків, які ми отримали:

«бути свідомим за своє майбутнє»

«Мати власну гідність, бути чесним, відповідальним»

«Вільним, незалежним, незламним, вільно розмовляти державною мовою, любити свою країну, пам'ятати свої звичаї та традиції, дотримуватися демократичних цінностей.»

«бути вільним»

«Стати на захист своєї країни, волонтерити, допомагати»

Відповіді учнів:

«кожного дня дякувати ЗСУ за життя та спокійний ранок. Пишатися своєю країною та військовими, які захищають нашу Батьківщину.»

«Бути незалежним, вільним»

«Бути незламним, хоробрим та стійким до випробувань.»

«Любити свою Батьківщину»

«чекати кінця війни, молитись, плести сітки та надіятись ,що ця ніч буде тиха.»

«бути незламним»

«Розмовляти українською, народитись в Україні, підтримувати ЗСУ та всі хто причетний до захисту і підтримки України. Знати про традиції.»

Можемо прослідкувати спільні характеристики, які зазначали і батьки, і діти: бути незламним, любити країну, захищати/боротися за країну, це важко.

Серед відповідей батьків зустрічалося також твердження, що бути українцем – це гордість. Відчувати гордість за свою країну – важливе почуття, яке відкидає зневажливе ставлення до неї. Коли громадяни мають це почуття, вони підтримують свою країну, мають з нею емоційний зв'язок. У нашій анкеті ми вимірювали почуття гордості під час прослуховування гімну за допомогою закритого питання «Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України». Гімн є символом національної держави, емоції, які він викликає, уособлюють емоції про країну загалом, адже він в першу чергу асоціюється із нею.

T2B для батьків становить 77,5%, для дітей – 90,3%. Підлітки є більш емоційними і тому можуть сильніше відчувати, переживати емоцій, ніж дорослі, сформовані люди. Це помітно і у відповідях на відкриті питання, які у дітей більш емоційно забарвлені та розлогі. Все ж переважна більшість респондентів відчуває сильне почуття гордості до країни. Жоден із них не обрав «Взагалі не відчуваю», але є люди у яких це почуття не таке сильне (батьки – 22.6%, діти – 9,7%).

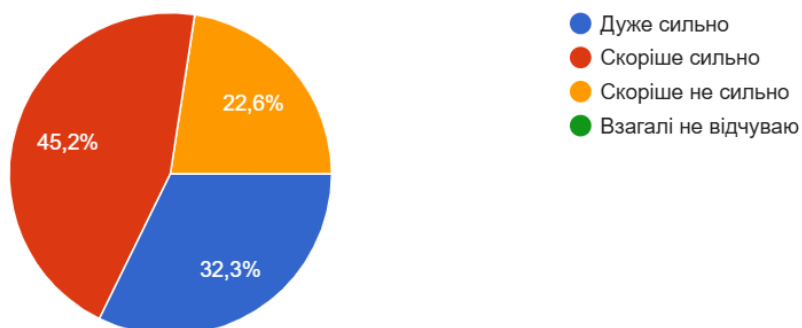

Рис. 3.3 Відповіді батьків «Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.»

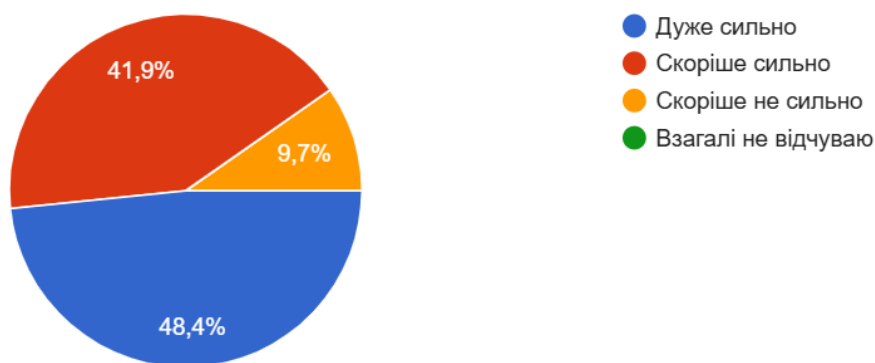

Рис. 3.4 Відповіді дітей «Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.»

Перейдемо до аналізу гіпотез.

Гіпотеза 1: У дітей, які більше взаємодіють з батьками на тему історії та традицій, більш виражені примордіалістські риси національної ідентичності, ніж у тих, хто менше взаємодіють з батьками на національно релевантні теми.

Обґрунтування гіпотези: примордіалістський підхід передбачає тісний зв'язок із минулим, з предками та містить у собі більше емоцій на відміну від конструктивістського підходу. Батьки є першими людьми, які передають знання про світ. Під час взаємодії з ними на національно релевантні теми, діти формують уявлення про націю. Розповіді батьків про минуле сім'ї часто супроводжується емоційними переживаннями, що формує сильніше емоційне відчуття приналежності до нації, спадковості. Часто у таких розмовах згадується роль релігії чи мови, що також є характеристиками примордіалістського підходу. Ідентичність дітей, які менше взаємодіють з батьками на цю тему, є інші джерела впливу. Наприклад, школа, оточення, ЗМІ. Часто у своїй діяльності вони роблять акцент конструктивістських аспектах національної ідентичності, таких як, вплив держави, формування нації за допомогою політичних та соціальних процесів.

Тому доцільно використати метод Crosstab. Для цього обираємо змінні про взаємодію дітей та батьків: с8. Як часто ви з батьками... (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків, Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї, у місті/громаді) примордіальні характеристики:

- с4 Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою? (Народження в Україні, Вільне володіння українською мовою)
- с6 Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.
- С9 Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів? (Досягнення у спорті)

Для цього використовуємо перекодовані змінні с8:

- 1 – високий рівень (щотижня, раз на місяць, декілька разів на місяць)
- 2 – середній рівень раз на декілька місяців, раз на півроку)
- 3 – низький рівень (раз на рік, рідше, ніж раз на рік).

Таблиці скомпоновані так, що по черговою кожна із змінних, що виражає примордіалістську характеристику, порівнюється із кожною взаємодією з батьками. У Додатку В ви знайдете Таблицю 3.10, у якій відображені загальні характеристики змінних (кількість, відповідей, пропущених значень тощо)

Розглянемо конкретні перехресні таблиці.

Серед тих, хто вважає Народження в Україні дуже важливим для того, щоб бути справжнім українцем, 14 респондентів мають високий рівень взаємодії із батьками на тему минулого родини, що становить майже 50% вибірки. Також для 8 учнів із високим рівнем взаємодії Народження в Україні Скоріше важливо і лише для 1 це скоріше НЕ важливо. Основна маса відповідей зосереджена на високому рівні взаємодії і на високій важливості даного фактору.

Таблиця 3.11

Діти Наскільки важливі для вас такі речі (Народження в Україні)
Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків)

Crosstab

Count		Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків)			To tal
		вис окий рівень	сер едній рівень	низьк ий рівень	
Діти Наскільки важливі для вас такі речі (Народження в Україні)	Дуже важливо	14	2	1	17
	Скоріше важливо	8	2	1	11
	Скоріше НЕ важливо	1	0	2	3
	Total	23	4	4	31

У наступній таблиці розглянемо статистичну значимість цих даних. Кореляція на Пірсоном значуща (0,038), бо менша за 0,05, за Спірманом – не значуща.

Таблиця 3.12

Symmetric Measures

		Valu e	Asym ptotic Standardi zed Error ^a	Appro ximate T ^b	Appro ximate Significa nce
Interval by Interval	Pearson's R	,374	,201	2,171	,038 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,290	,190	1,631	,114 ^c
N of Valid Cases		31			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Отже, діти, для яких важливо народитися в Україні, щоб бути справжнім українцем, частіше взаємодіють із батьками на тему історії своєї сім'ї. Кореляція

за Пірсоном вказує на помірний, статистично значущий зв'язок між цими змінними.

Розглянемо зв'язок цього самого фактору (Народження в Україні) на наступні види взаємодії із батьками.

Діти, які мають високий рівень взаємодії із батьками на тему народних традицій і свят, вважають дуже важливим Народження в Україні як умову, для того, щоб бути справжнім українцем/українкою. Для респондентів із середнім та низьким рівнем частота становить 1 та 2 відповідно. Скоріше важливо – 6 (високий рівень), 3 (середній рівень), 2 (низький рівень). Як бачимо, чим вища взаємодія із батьками, тим більш важливе народження в Україні.

Таблиця 3.13

Діти Наскільки важливі для вас такі речі (Народження в Україні) *
Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)

Crosstab

Count		Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)			Total
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Діти Наскільки важливі для вас такі речі (Народження в Україні)	Дуже важливо	14	1	2	17
	Скоріше важливо	6	3	2	11
	Скоріше НЕ важливо	1	0	2	3
Total		21	4	6	31

Перевіримо чи цей зв'язок є значущим. Значення для кореляції Пірсона 0,379 із значимістю 0,036, що є статистично значущим показником. Рангова кореляція Спірмана також є значущою (0,043).

Таблиця 3.14

Symmetric Measures

		Value	Asymptotic Standardized Error ^a	Approximate T ^b	Approximate Significance
Interval by Interval	Pearson's R	,379	,188	2,205	,036 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,366	,176	2,116	,043 ^c
N of Valid Cases		31			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Проаналізувавши ці таблиці, можемо стверджувати, що діти, які часто взаємодіють із батьками на тему традицій, вважають народження в Україні важливим фактором. Цей зв'язок підтверджують дані кореляції, яка є статистично значущою.

Перейдемо до наступної змінної із примордіалістською характеристикою – Вільне володіння українською мовою. 16 осіб із високим рівнем взаємодії вважають Вільне володіння українською мовою дуже важливим фактором, а 6 – скоріше важливим. Знову спостерігаємо, що основна кількість відповідей зосереджена на високому рівні та високій важливості.

Таблиця 3.15

Наскільки важливі для вас такі речі (Вільне володіння українською мовою) * Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків

Crosstab

Count

		Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків)			Total
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Наскільки важливі для вас такі речі (Вільне володіння українською мовою)	Дуже важливо	16	3	1	20
	Скоріше важливо	6	0	2	8
	Скоріше НЕ важливо	1	1	1	3
Total		23	4	4	31

Але цей зв'язок не є статистично значущим.

Таблиця 3.16

Symmetric Measures

		Value	Asymptotic Standardized Error ^a	Approximate T ^b	Approximate Significance
Interval by Interval	Pearson's R	,316	,183	1,794	,083 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,257	,190	1,430	,163 ^c
N of Valid Cases		31			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Це означає, що для людей із вищим рівнем взаємодії з батьками на тему минулого сім'ї, важливо вільно володіти українською, щоб вважатися істинним громадянином країни, але цей зв'язок не є статистично значущим.

Розглянемо як важливість вільного володіння мовою корелює із дотриманням народних традицій. Для середнього та низького рівня це важливо для 4 респондентів, тоді як для високого – 16 респондентів. Більше того, ще 5 респондентів із цим рівнем вважають володіння мовою скоріше важливим.

Таблиця 3.17

Наскільки важливі для вас такі речі (Вільне володіння українською мовою) * Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)

Crosstab

Count

		Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)			Total
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Наскільки важливі для вас такі речі (Вільне володіння українською мовою)	Дуже важливо	16	2	2	20
	Скоріше важливо	5	2	1	8
	Скоріше НЕ важливо	0	0	3	3
	Total	21	4	6	31

Статистична значущість зв'язків підтверджується за допомогою кореляції Пірсона та Спірмана (в обох випадків p менше за 0,05).

Таблиця 3.18

Symmetric Measures

		Value	Asymptotic Standardized Error ^a	Approximate T ^b	Approximate Significance
Interval by Interval	Pearson's R	,534	,169	3,401	,002 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,443	,179	2,663	,013 ^c
N of Valid Cases		31			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Діти, у родині яких частіше дотримуються народних традицій, вважають вільне володіння мовою більш важливою умовою, щоб бути справжнім українцем, ніж ті, хто менше це робить. Цей зв'язок статистично підтверджений.

Відчуття гордості за країну є важливою складовою нашої ідентичності, а точніше її емоційного аспекту. Перевіримо, як взаємодія із батьками впливає на це почуття.

21 респондент із високим рівнем взаємодії із батьками на тему минулого родини обрав, що відчуває це дуже чи скоріше сильно, але цей зв'язок не є статистично значущим.

Таблиця 3.19

Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України. * Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків

Crosstab

Count		Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків)			Total
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.	Дуже сильно	10	2	2	14
	Скоріше сильно	11	1	2	14
	Скоріше не сильно	2	1	0	3
Total		23	4	4	31

Таблиця 3.20

Symmetric Measures

		Value	Asymptotic Standardized Error ^a	Approximate T ^b	Approximate Significance c
Interval by Interval	Pearson's R	-,052	,160	-,282	,780 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-,041	,178	-,224	,825 ^c
N of Valid Cases		31			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Зв'язок із дотриманням традицій та почуттям гордості також не є статистично значущим, але поглянувши на частоту відповідей, можемо побачити, що більше половини відповідей респондентів знаходиться у першій колонці, що свідчить про те, що для діти із високим ступенем взаємодії сильніше відчувають гордість.

Таблиця 3.21

Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України. * Ступінь взаємодії (Дотримуетесь народних традицій в сім'ї)

Crosstab

Count		Ступінь взаємодії (Дотримуетесь народних традицій в сім'ї)			Total
		високий рівень	середній рівень	низький рівень	
Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.	Дуже сильно	10	1	3	14
	Скоріше сильно	9	3	2	14
	Скоріше не сильно	2	0	1	3
	Total	21	4	6	31

Таблиця 3.22

Symmetric Measures

		Value	Asymptotic Standardized Error ^a	Approximate T ^b	Approximate Significance
Interval by Interval	Pearson's R	,042	,195	,227	,822 ^c
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,049	,186	,266	,792 ^c
N of Valid Cases		31			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Отже, гіпотеза про те, що діти, які більше взаємодіють із батьками на тему історії та традицій мають більш виражені примордіальні характеристики частково підтвердилася. Діти, які мають високий ступінь взаємодії із батьками на тему історії та традицій, вважають народження в Україні важливою умовою, щоб бути справжнім українцем. Цей зв'язок є статистично значущим. У сім'ях,

де підтримують народні традиції, діти обирають важливість вільного володіння українською мовою на високому рівні і цей зв'язок також є статистично значущим. Але розмови про історію родини мають менший вплив на питання важливості вільного володіння мовою, хоча частота відповідей в основному зосереджена у першому стовпчику, що означає, що більшість дітей мають високий рівень взаємодії із батьками на тему історії та вважають вільне володіння мовою важливими, але для перевірки цих результатів варто розширити вибірку. Останній аспект – емоційний. Діти проявляють високий рівень Гордості, але статистично значущого зв'язку із ступенем взаємодії з батьками на тему історії та традицій не виявлено.

Гіпотеза 2: Батьки, у яких переважають примордіалістські характеристики національної ідентичності, мають більш схожу національну ідентичність із дітьми, ніж ті, у кого переважають конструктивістські характеристики

Ця гіпотеза є продовженням попередньої, адже, як ми встановили вище, саме у людей із переважно примордіалістськими характеристиками є кращий та сильніший емоційний зв'язок і з сучасною нацією, і з минулим, і зі своїми предками. Можна припустити, що вони мають кращу взаємодію зі своїми дітьми та сильніший вплив на них. Як відомо, саме через батьків дитина з ранніх років засвоює патерни поведінки та формує уявлення про норми. Навіть без глибоких розмов із дітьми батьки передають своє ставлення до світу і до нації в тому числі. А якщо примордіалісти є більш емоційно прив'язаними та мають почуття єдності із минулим, спадковості, то через взаємодію із дітьми (сімейні історії, розмови про релігію та мову, важливість історії) створюють у сім'ї єдність поглядів. Вплив сім'ї у такому випадку є вагомішим, ніж вплив зовнішнього оточення, де часто більш популярними є конструктивістські аспекти, про які ми уже згадували. Тому варіативність поглядів і ставлення до національної ідентичності невелика.

Щоб перевірити цю гіпотезу, створимо індекси примордіалістів та конструктивістів для дітей та батьків. Для **примордіалістських** індексів

використовуємо такі змінні:

4_1,2,4 Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою? (Народження в Україні, Вільне володіння українською мовою, Дотримання українських народних традицій)

9_1,2 Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів? (Досягнення у галузі мистецтва та культури, Досягнення у спорті)

10_2 Наскільки часто ви...(Використовуєте українську мову у публічному просторі: школа, робота, спілкування в інтернеті)

Для **конструктивістських** індексів використовуємо такі змінні:

4_5,6,7 Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою? (Усвідомлення себе як частини української нації, Підтримка демократичних цінностей країни, Участь у волонтерстві/громадських ініціативах)

9_5,6 Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів? (Як працює демократія, Рівень соціального захисту).

10_3 Наскільки часто ви...(Волонтерите: плетіння сіток, готування їжі для військових, донати)

Для початку перекодовуємо змінні із примордіалістськими та конструктивістськими характеристиками для батьків, надаючи їм оцінку та унормовуючи порядок шкал.

Змінні 4 (Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою?):

4 – дуже важливо

3 – скоріше важливо

2 – скоріше не важливо

1 – взагалі не важливо.

Змінні 9 (Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів?):

4 – дуже пишаюся

3 – скоріше пишаюся

2 – скоріше не пишаюся

1 – взагалі не пишаюся.

Для змінних 10 (Наскільки часто ви...) формуємо рівні частоти, щоб всі змінні мали однакову шкалу від 1 до 4:

Дуже часто – 4 (щотижня, декілька разів на місяць)

Скоріше часто – 3 (раз на місяць, раз на декілька місяців)

Скоріше не часто – 2 (раз на півроку, раз на рік)

Взагалі не часто- 1 (рідше, ніж раз на рік).

Створюємо нові змінні (індекси) $p_primord$, p_constr (індекси батьків), $c_primord$, c_constr (індекси дітей) шляхом додавання всіх обраних змінних, які попередньо були перекодовані:

$$p_primord = p4_1index + p4_2index + p4_4index + p9_1index + p9_2index + p10_2index$$

$$c_primord = c4_1index + c4_2index + c4_4index + c9_1index + c9_2index + c10_2index$$

$$p_constr = p4_5index + p4_6index + p4_7index + p9_5index + p9_6index + p10_3index$$

$$c_constr = c4_5index + c4_6index + c4_7index + c9_5index + c9_6index + c10_3index$$

Опис індексів: всі змінні є частинами складних явищ, таких як примордіалізм та конструктивізм, а точніше їх характеристики. Теоретичне мінімальне значення індексів 6, максимальне – 24. Мінімальне значення свідчить про відсутність примордіальних/конструктивістських характеристик у респондента, максимальне – про те, що вони яскраво виражені.

Емпірична характеристика дещо відрізняється від теоретичної. Для батьків-примордіалістів мінімальне значення 15, максимальне – 24. Для дітей-примордіалістів: мінімальне – 18, максимальне – 24. Для батьків-конструктивістів: мінімальне – 12, максимальне 23. Для дітей конструктивістів: мінімальне – 12, максимальне – 24. Це свідчить про явно виражені ознаки того чи іншого підходу в основі національної ідентичності учасників дослідження.

Таблиця 3.23

Statistics				
	Батьки- примордіа лісти	Діти- примордіа лісти	Батьки- конструкт ивісти	Діти- конструкт ивісти
N	31	31	31	31
Val id				
Mis sing	0	0	0	0
Mean	20,84	21,42	18,94	20,35
Median	21,00	21,00	19,00	21,00
Mode	21	21	22	24
Minimum	15	18	12	12
Maximum	24	24	23	24

Для ґрунтового аналізу проведемо кореляцію Спірмана. Спочатку використовуємо змінні p_primord та c_primord (індекси примордіалістів дітей та батьків).

Кореляція Спірамана має значення 0,048, що вказує на слабкий позитивний зв'язок між примордіалістськими рисами дітей та батьків. Р більше 0,05 (0,797), зв'язок статистично не значущий. Це означає, що на основі даних цього дослідження ми не можемо стверджувати, що примордіалістські риси батьків впливають на те, що у дітей будуть подібні характеристики.

Таблиця 3.24

Correlations			Батьки- примордіа лісти	Діти- примордіа лісти
Spearman 's rho	Батьки- примордіалісти	Correlation	1,000	,048
		Coefficient		
		Sig. (2-tailed)		
	Діти- примордіалісти	N	31	31
		Correlation		
		Coefficient		
		Sig. (2-tailed)	,797	.
		N		
		N		

Розглянемо кореляційний аналіз для конструктивістів (p_constr, c_constr). Значення кореляції дорівнює 0,052, що показує слабку позитивну кореляцію між змінними. Результати є статистично не значущими. Це означає, що як і у випадку із примордіалістами, ми не можемо казати, що конструктивістські риси дітей залежать від подібних рис їхніх батьків.

Таблиця 3.25

Correlations			Батьки- конструкт ивісти	Діти- конструкт ивісти
Spearman 's rho	Батьки- конструктивісти	Correlation Coefficient	1,000	,052
		Sig. (2-tailed)	.	,783
		N	31	31
	Діти- конструктивісти	Correlation Coefficient	,052	1,000
		Sig. (2-tailed)	,783	.
		N	31	31

Отже, гіпотеза про те, що батьки із більш вираженими примордіалістськими рисами мають з дітьми більше подібного в національній ідентичності, ніж конструктивісти, не підтвердилася. Обидві групи батьків не мають статистично значимої кореляції із дітьми. Це може свідчити про те, що на погляди дітей у площині цих двох теорій впливають інші зовнішні чинники. Наприклад, школа, ЗМІ, однолітки тощо. Для перевірки цієї гіпотези варто розширити вибірку сукупність.

Гіпотеза 3: Національна ідентичність дітей є міцнішою, ніж у батьків.

Підлітковий вік супроводжується кризами та пошуком себе. Відтак тінейджери є більш емоційними та сприймають події, новини більш бурхливо, близько, ніж дорослі, які можуть оцінювати їх більш об'єктивно, раціонально. Тому у підлітків формується сильніший зв'язок із нацією загалом. Також покоління батьків зростало у часи СРСР та досі має багато психологічних

установок та упередженого ставлення до держави. Тоді як їхні діти народилися і зростали у часи незалежної України та з раннього дитинства чули та бачили війну. Вона породжує почуття єдності громадян та підсилює національну ідентичність, спонукає до дій.

Для перевірки цієї гіпотези будемо використовувати такі змінні:

р6, с6: Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.

р7, с7: Чи підтримуєте ви поширення української мови у публічному просторі (заклади освіти, магазини, заклади харчування, новини, кіно тощо)?

р9 (всі), с9 (всі): Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів? (Досягнення у галузі мистецтва та культури; Досягнення у спорті; Збройні Сили України; Історія становлення країни; Як працює демократія; Рівень соціального захисту)

р10, с 10 (2, 3, 5): Наскільки часто ви...(Використовуєте українську мову у публічному просторі: школа, робота, спілкування в інтернеті; Волонтерите: плетіння сіток, готування їжі для військових, донати; Святкуєте народні свята)

Кожну зі змінних перекодовуємо, надаючи оцінку. Наприклад, змінна с6: 4 бали – Дуже пишаюся, 3 – Скоріше пишаюся, 2 – Скоріше не пишаюся, 1 – Взагалі не пишаюся.

с7: 4 - Так, це важливо для розвитку української культури, 3 - Так, але це немає бути примусовим, 2 - Ні, кожен має самостійно вирішувати якою мовою спілкуватися, 1 - Не замислювався/-лася над цим питанням.

с9: 4 – Дуже пишаюся, 3 – Скоріше пишаюся, 2 – Скоріше не пишаюся, 1 – Взагалі не пишаюся.

Для змінних с10, р10 формуємо рівні частоти, щоб всі змінні мали однакову шкалу від 1 до 4: Дуже часто – 4 бали (щотижня, декілька разів на місяць), Скоріше часто – 3 (раз на місяць, раз на декілька місяців), Скоріше не часто – 2 (раз на півроку, раз на рік), Взагалі не часто- 1 (рідше, ніж раз на рік).

Окремо обчислюємо індекс національної ідентичності батьків та дітей шляхом додавання нових змінних. Отримуємо 2 нові змінні: Index_p, Index_c.

Ці індекси показують силу національної ідентичності. Теоретичне мінімальне значення – 11, максимальне – 44. Найменше значення означає слабку, невиражену національну ідентичність, найбільше – свідчить про сильну ідентичність.

Емпіричні результати відрізняються від теоретично можливих. Для дітей мінімальне значення індексу становить 30, а максимальне 44. Для батьків мінімальне значення – 28, максимальне – 42. Навіть поглянувши лише на діапазон значень батьків та дітей, бачимо, що у дітей показники вищі.

Для порівняння індексів використовуємо парний t-test.

У нижченаведеній таблиці можемо порівняти середні значення. Батьки – 35,94, діти – 38,87. Середнє значення індексу у дітей вище, але для визначення значущості цієї різниці розглянемо наступні таблиці.

Таблиця 3.26

Paired Samples Statistics

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Рід батьки: індекс національної ідентичності	35,94	31	4,328	,777
Діти: індекс національної ідентичності	38,87	31	3,452	,620

Кореляція між індексами становить -0,094. Вона не є значущою ($p > 0,05$).

Таблиця 3.27

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Рід батьки: індекс національної ідентичності & Діти: індекс національної ідентичності	31	-,094	,614

Розглянемо останню таблицю. Різниця середніх дорівнює -2,935 та є значущою, адже, p менше за 0,05 та становить 0,008.

Таблиця 3.28

Paired Samples Test								
	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Paired Samples 1: Діти: індекс національної ідентичності - Батьки: індекс національної ідентичності	2,935	5,785	1,039	,814	5,057	2,825	30	,008

Діти та батьки мають різний ступінь міцності національної ідентичності, що є статистично значущим. При цьому у дітей середнє значення більше, ніж у батьків, а різниця вважається статистично значущою. Національна ідентичність дітей міцніша, ніж у батьків. Гіпотеза підтверджується.

Отже, у батьків та дітей виявлені характеристики як із теорії примордіалізму, так і з теорії конструктивізму. Для респондентів бути українцем означає любити свою країну, бути сміливим, дотримуватися традицій, захищати її, підтримувати ЗСУ, волонтерити. У дослідженні ми торкнулися емоційної складової. Переважна більшість обох груп відчуває гордість дуже чи скоріше сильно. Це свідчить про емоційну близькість із країною, невідторгнення її.

Перша гіпотеза отримала часткове підтвердження. Дійсно діти, які більше взаємодіють із батьками на тему історії, вважають народження в Україні, важливим фактором, щоб бути справжнім українцем/українкою. Підтримка народних традицій має статистично значущий зв'язок із високим рівнем важливості української мови, але розмови про історію не мають значного впливу на це питання. У емоційному аспекті також не виявлено значущого зв'язку із взаємодією з батьками.

Друга гіпотеза спростована. Створивши індекси національної ідентичності для дітей і батьків та порівнявши їх, ми не виявили значущої кореляції між ними. Ні батьки-примордіалісти, ні батьки-конструктивісти не мають статистично значимої кореляції з дітьми із вираженими рисами цих теорій.

Третя гіпотеза отримала підтвердження. Діти мають більш міцну національну ідентичність, ніж їхні батьки. Хоча різниця середніх значень становить майже 3 одиниці (2,935) але вона є статистично значущою.

У дослідженні ми торкнулися емоційної складової. Переважна більшість обох груп відчуває гордість дуже чи скоріше сильно. Це свідчить про емоційну близькість із країною, невідторгнення її.

Національна ідентичність дітей є міцнішою та більш емоційною, ніж батьків. Вплив останніх важливий, але у багатьох питаннях не є значущим, вирішальним, бо існують інші зовнішні фактори, які впливають на процес формування та становлення національної ідентичності підлітків.

ВИСНОВКИ

У роботі було досліджено історичні, соціальні, політичні та культурні, регіональні чинники, які впливають на процес формування національної ідентичності українців, крізь призму двох теорій: примордіалізм та конструктивізм. Вони допомогли глибше зрозуміти українську ідентичність.

Українська національна ідентичність зароджувалася з давніх часів, постійна боротьба за право існування допомагала народу об'єднуватися для виживання. Радянська влада намагалася знищити все українське та еліту нашої нації, але їй це не вдалося. Тут багато у чому завдячуємо українському селу, де краще збереглися і традиції, і мова, і пам'ять про предків. Через тривалий негативний вплив українці отримали колективні травми, що відображаються на свідомості та передаються із покоління в покоління.

Навіть після отримання незалежності Україна перебувала під впливом росії, що ускладнювало розвиток її нації як самостійної. Зараз українці перебувають не лише у процесі формування себе як нації, а й у пошуку власної істинної ідентичності, відкидаючи ті ідеї, які були їм насажені десятиліттями. Цей процес також допомагає усвідомлювати міжгенераційні травми і зупинити їх передачу.

Покоління Х та Y зростали у Радянському Союзі та на собі змогли відчутися його вплив: заборона української мови, релігії, культ вождя, знищення індивідуальності та інакодумства. Через надмірну владу зі сторони держави люди звикли всю відповідальність перекладати на неї, а не брати у свої руки. З цим зараз часто стикаємося. Але як показують дослідження, українці, які були народжені до часів незалежності України, відходять від ідей СРСР, підтримують вживання української мови та не хочуть повертатися у ті часи.

Між національною ідентичністю батьків та дітей існує і спадковість, і конфліктність. У дітей вона міцніша та із більш яскраво вираженим емоційним аспектом. Ми не виявили статистично значущий зв'язок між схожістю ідентичності батьків- і дітей-примордіалістів із батьками- та дітьми-

конструктивістами. Але розмови про предків, мову, дотримання традицій частково впливають на різні примордіалістські характеристики: народження в Україні, вільне володіння мовою тощо. Майже однакова кількість дітей на запитання «Оберіть одне твердження, яке на вашу думку більше підходить під ваше уявлення про нації» обирає те, що підпадає під примордіалістський підхід (38,7%) та інше, яке уособлює в собі поєднання підходів (32,3%). Тоді як половина батьків (51,6%) обрали примордіалістське твердження, а за поєднання теорій проголосувало 38,7%. Це свідчить про те, що в українців існують різні погляди на ідентичність.

Наразі українці мають більше примордіалістських характеристик та уявлень про націю, бо раніше вони не мали змогу розвивати її політичні аспекти. Поєднання цих двох протилежних теорій допоможе різносторонньо розвивати український народ як націю, яка також була сильним актором на політичній арені.

Отже, в умовах сучасності (війна, кризи) для українців формування міцної національної ідентичності є важливим завданням для збереження власної цілісності та суверенітету держави. Це дослідження продемонструвало, що українська ідентичність продовжує проходити складний шлях формування та є багатограним феноменом. Врахування минулого народу, міжпоколіннєві зміни допомагають зрозуміти динаміку ідентичності та зрозуміти шлях побудови, її спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Erikson E. Identity Youth and Crisis.
URL: https://www.academia.edu/37327712/Erik_H_Erikson_Identity_Youth_and_Crisis_1_1968_W_W_Norton_and_Company_1 (date of access: 10.07.2024).

Giddens A. The Constitution of Society.
URL: https://books.google.pl/books?id=x2bf4g9Z6ZwC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (date of access: 20.09.2024).

Абельс Х. Інтеракція, ідентичність, презентація [Електронний ресурс] / Х. Абельс. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/%D0%90%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81.pdf>. (дата звернення: 01.11.2024).

Андерсон Б. Уявлені спільноти : пер. з англ. / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 271с

Бауман З. Індивідуалізоване суспільство / Зігмунд Бауман // Частина 2 Як ми думаємо. Глава 11 Ідентичність у глобалізаційному світі / Зігмунд Бауман..

Бауман З. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності [Електронний ресурс] / З. Бауман, Л. Донскіс – Режим доступу до ресурсу: <https://archive.org/details/Moralnaslipota/page/n11/mode/2up?view=theater> (дата звернення: 18.07.2024).

Березовенко А. Вплив наукових поглядів Юрія Шевельова на формування української національної ідентичності та державності. Наукові записки. № 2. С. 324–339. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/0b59c26c-c6a1-4a4f-9835-8fc72e88a69a/content> (дата звернення: 11.09.2024).

Білецька С., Онищенко С.. Політика радянського режиму щодо церкви і духовенства в Україні на початку Другої світової війни. Історичні науки. № 6. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17453/Biletska.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 06.11.2024).

Вегеша М. М., Остапець Ю. О. Основи політології : підручник. Київ : Знання, 2008. 556 с.

URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33791/1/02081264_osnovi_poli_tologiji.pdf (дата звернення: 05.06.2024).

В'ячеслав Липинський - видатний український історик.

URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5925> (дата звернення: 20.08.2024).

Гелнер Е. Нації та націоналізм [Електронний ресурс] / Е. Гелнер. – 2003. – Режим доступу до ресурсу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Gellner_Ernest/Natsii_ta_natsionalizm_Natsionalizm.pdf?PHPSESSID=qlpb2ielsq5s38uvs01su0kkd3. (дата звернення: 30.09.2024).

Гнатюк О. Прощання з імперією [Електронний ресурс] / О. Гнатюк 2005. – Режим доступу до ресурсу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ola_Hnatiuk/Proschannia_z_imperiiei_Ukrainski_dyskusii_pro_identychnist.pdf.

Гобсбаум Е., Рейнджер Т. Винайдення традицій / пер. з англ. М. Климчук. Ніка-Центр.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hobsbawm_Eric/Vstup_vynakhodzhennia_tradytsii.pdf?PHPSESSID=jb8rakvj1t8tcj49s0d9g27hj1 (дата звернення: 20.06.2024).

Гофман І. Представлення себе іншим у повсякденному житті [Електронний ресурс] / І. Гофман – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/%D0%93%D0%BE%D1%84%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf>. (дата звернення: 01.11.2024).

Грушецький А. Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. Київ : Київ. міжнар. ін-т соціології, 2024.

URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1> (дата звернення: 16.07.2024).

Дарендорф Р. Елементи теорії соціального конфлікту. Соціологія : нач. посіб. 2019. С. 285–293.

URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/соціологія%202.pdf> (дата звернення: 01.11.2024).

Дещинський Л. Національно-визвольний рух в Україні у 80-х роках XX ст. 2008.

URL: https://vlp.com.ua/files/01_8.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

Емоційно-психологічний стан українців. Український інститут майбутнього, 2023. URL: [https://uifuture.org/publications/emocijno-psyhologichnyj-stan-ukrayinciv\[OBJ\]/](https://uifuture.org/publications/emocijno-psyhologichnyj-stan-ukrayinciv[OBJ]/) (дата звернення: 22.07.2024).

Журба К., Бех І., Докукіна О. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка : монографія. Київ : Ін-т проблем виховання, 2019. 150 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718615/1/Мон.%20Нац.-культ.%20ідент.%20у%20стан.%20підлітка.pdf> (дата звернення: 03.09.2024).

Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. Політичний менеджмент. № 5. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59864/10-Zerniy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.08.2024).

Караваєв В. Національна ідентичність як предмет теоретичного дискурсу. URL: [https://doi.org/file:///C:/Users/Flash/Downloads/natsionalna-identichnist-yak-predmet-teoretichnogo-diskursu%20\(1\).pdf](https://doi.org/file:///C:/Users/Flash/Downloads/natsionalna-identichnist-yak-predmet-teoretichnogo-diskursu%20(1).pdf) (дата звернення: 18.07.2024).

Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія. 1999. 352 с. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas06.htm>. (дата звернення: 22.06.2024).

Кондратьєва Д., Темірова Н. Вплив поглядів П. Куліша на формування української національної ідеї. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1206/1233> (дата звернення: 13.08.2024).

Коржов Г. Регіональні відмінності та національна ідентичність: досвід становлення «неочікуваної» нації. Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: Конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях : Матеріали IX міжнар. науково-практ. конф. з соціології. Київ, 2018. С. 79–84. URL: http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/03/Sociology_2018.pdf (дата звернення: 18.07.2024).

Костомаров М. Книги буття українського народу. 1980. 190 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22890/file.pdf> (дата звернення: 21.08.2024).

Кресіна І., Явір В. Енциклопедія Сучасної України. 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71029> (дата звернення: 20.06.2024).

Кузнецова О. Роль сім'ї у вихованні національної ідентичності студентської молоді. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2023. № 3. С. 48–

56.

URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/747/709/733 (дата звернення: 21.08.2024).

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Том 1. 1994.

URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-](https://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Istorychni_ese_Tom_1)

Rudnytskyi_Ivan/Istorychni_ese_Tom_1 (дата звернення: 22.08.2024).

Мовчан П. Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико методологічний аспект.

URL: https://doi.org/file:///C:/Users/Flash/Downloads/Telegram%20Desktop/ipd_2015_17_21.pdf (дата звернення: 03.10.2024).

Новик М. Житомирщина: історичний нарис : навч. посіб. Житомир : Полісся, 2008. 272 с.

URL: https://www.ovruch.info/wp-content/files/Zhitomirshina_istorychniy_naris.pdf (дата звернення: 02.09.2024).

Піонерська організація імені В.І.Леніна. Артільне. 2012.

URL: <https://artilne.com.ua/pioner/> (дата звернення: 06.08.2024).

Психологічні травми, отримані в радянські часи... Тексти.org.ua. 2019.

URL: https://texty.org.ua/articles/93521/Psychologichni_travmy_otrymani_v_radanski_chasy_vplyvajut-93521/ (дата звернення: 02.09.2024).

Резнік О. Особливості просторово-територіальної ідентифікації населення України. Фонд Демократичні ініціативи. URL: <https://dif.org.ua/article/osoblivosti-prostorovo-teritorialnoi-identifikatsii-naselennya-ukraini> (дата звернення: 11.07.2024).

Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ., П. Таращук. Київ, 1994. 224 с.

URL: <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Smit-Entoni.-Natsionalna-identychnist.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).

Смовженко Т., Компанієць Т. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посіб. 2015. 609 с.

URL: https://pidru4niki.com/76957/kulturologiya/ukrayinska_lyudina_v_yevropeyskomu_sviti (дата звернення: 20.06.2024).

https://pidru4niki.com/76966/kulturologiya/korinnya_rozvitok_ukrayinskoyi_natsionalnoyi_identichnosti - це конкретно на тей уривок

Соціологічне дослідження до Дня незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України. Рейтинг. Київ, 2023.

URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezhno_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html (дата звернення: 22.07.2024).

Ставлення українців до СРСР (вересень–жовтень 2022р.). Разумков центр, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlenia-ukraintsiv-do-srsr-veresn-zhovten-2022r> (дата звернення: 17.07.2024).

Степико М. Т. Сучасні виклики українській національній ідентичності. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/stepyko_suchasni.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ, 2011. 336 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

Терлюк І. Сталінський тоталітаризм в Україні: історико-правовий нарис (1930-ті – початок 1950-х рр.) : нарис. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0017696> (дата звернення: 02.10.2024).4 і

Терлюк І. Феномен нації у науковому дискурсі: до методології проблеми історичної спадкоємності нації та держави. 2018. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18294/5.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).

Тейлор Ч. Мультикультуралізм і "Політика визнання" [Електронний ресурс] / Ч. Тейлор – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/%D0%A2%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D1%80_%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC.pdf

Токаренко Я. Про партійне керівництво антирелігійною пропагандою // Безбожник (Київ). - 1940.

Український центр європейської політики. Світове дослідження цінностей : результати дослідж. Київ, 2020. 216 с. URL: <https://ucerp.org.ua/wp->

content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf (дата звернення: 18.07.2024).

УРСР в 1965–1985 роках: наростання економічної кризи. освіта.ua.
URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/32797/> (дата звернення: 01.08.2024).

Фройд З. Психологія мас і аналіз людського Я [Електронний ресурс] / З. Фрейд – Режим доступу до ресурсу: <https://flibusta.site/b/464717/read>. (дата звернення: 01.11.2024).

Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності і політика скривдженості [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма // Наш Формат. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://nashformat.ua/pdf-preview/identitychnist.-potreba-v-gidnosti-j-polityka-skryvdzhenosti-709373?srsId=AfmBOooTBCK5HxjpJJHnbMQ2m6gWUzDDGyljSIw9sQswsA_zjtA_g6pI

Ярчук О. Як нищили українську мову: "Брежневський циркуляр". 2023.
URL: <https://ukr-mova.com/istoriya/BrezhnZyrk> (дата звернення: 01.08.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А. Анкета для батьків

БЛОК 1 Соціально-демографічний

1. Вкажіть, будь ласка, вашу стать.

А) чоловік

Б) жінка

2. У якому класі навчається ваша дитина?

А) 8 клас

Б) 9 клас

В) 10 клас

Г) 11 клас

2.1 Вкажіть, будь ласка ваш вік

- 30-40
- 41-50
- 51-60+

БЛОК 2 Національна ідентичність

3. Продовжіть речення «Бути українцем це - ...»

4. Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою?

	Дуже важливо	Скоріше важливо	Скоріше не важливо	Взагалі не важливо
Народження в Україні				
Вільне володіння українською мовою				
Прожити більшу частину свого життя в Україні				
Дотримання українських народних традицій				
Усвідомлення себе як частини української нації				
Підтримка демократичних цінностей країни				

Участь волонтерстві/громадських ініціативах	у				
--	---	--	--	--	--

5. Оберіть одне твердження, яке на вашу думку більше підходить під ваше уявлення про націю.

1. Нація є природним, історичним утворенням, що походить від спільного етнічного походження, мови, культури та історії.
2. Нація є соціальною конструкцією, яка формується через політичні процеси та вплив держави
3. Обидва підходять
4. Жодне не підходить

6. Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.

Дуже сильно

Скоріше сильно

Скоріше не сильно

Взагалі не відчуваю

7. Чи підтримуєте ви поширення української мови у публічному просторі (заклади освіти, магазини, заклади харчування, новини, кіно тощо)?

1. Так, це важливо для розвитку української культури
2. Так, але це немає бути примусовим
3. Ні, кожен має самостійно вирішувати якою мовою спілкуватися
4. Не замислювався/-лася над цим питанням

8. Як часто ви з дітьми...

Відвідуєте історичні пам'ятки і музеї	Щотижня	Раз з на місяць	Декалька разів на місяць	Раз з на декілька місяців	Раз з на півроку	Інше, ніж раз на рік
Розмовляєте про минуле сім'ї, предків						
Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї						
Спільно відвідуєте заходи народної творчості (виставки, концерти, конкурси) у місті/громаді						
Волонтерите: плетете сітки, готуєте їжу для ярмарок, для військових тощо						

9. Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів?

	Дуже пишаюся	Скоріше пишаюся	Скоріше не пишаюся	Взагалі не пишаюся
Досягнення у галузі мистецтва та культури				
Досягнення у спорті				
Збройні Сили України				
Історія становлення країни				
Як працює демократія				
Рівень соціального захисту				

10. Наскільки часто ви...

Щотижня	Декалька разів на місяць	Раз з на місяць	Раз на декілька місяців	Раз з на півроку	Раз з на рік	Рідше, ніж раз на рік

				ка місяців			
Використовуєте українську мову вдома							
Використовуєте українську мову у публічному просторі: школа, робота, спілкування в інтернеті							
Волонтерите: плетіння сіток, готування їжі для військових, донати							
Відвідуєте громадські заходи, дні пам'яті							
Святкуєте народні свята							
Переглядаєте відео/подкастів/стрі мів на тему української історії та мови							

Додаток Б. Анкета для дітей

БЛОК 1 Соціально-демографічний

1. Вкажіть, будь ласка, вашу стать.

А) чоловік

Б) жінка

2. У якому ви класі?

А) 8 клас

Б) 9 клас

В) 10 клас

Г) 11 клас

БЛОК 2 Національна ідентичність

3. Продовжіть речення «Бути українцем це - ...»

4. Наскільки важливі для вас такі речі для того, щоб бути справжнім українцем/українкою?

	Дуже важливо	Скоріше важливо	Скоріше не важливо	Взагалі не важливо
Народження в Україні				
Вільне володіння українською мовою				
Прожити більшу частину свого життя в Україні				
Дотримання українських народних традицій				
Усвідомлення себе як частини української нації				
Підтримка демократичних цінностей країни				
Поважати закони України				
Участь у волонтерстві/громадських ініціативах				

5. Оберіть твердження, яке на вашу думку більше підходить під ваше уявлення про нації.

1. Нація є природним, історичним утворенням, що походить від спільного етнічного походження, мови, культури та історії.

2. Нація є соціальною конструкцією, яка формується через політичні процеси та вплив держави

3. Обидва підходять

4. Жодне не підходить

6. Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України.

Дуже сильно

Скоріше сильно

Скоріше не сильно

Взагалі не відчуваю

7. Чи підтримуєте ви поширення української мови у публічному просторі (заклади освіти, магазини, заклади харчування, новини, кіно тощо)?

1. Так, це важливо для розвитку української культури

2. Так, але це немає бути примусовим

3. Ні, кожен має самостійно вирішувати якою мовою спілкуватися

4. Не замислювався/-лася над цим питанням

8. Як часто ви з батьками...

	Щоти жня	Ра з на місяц ь	Дек ілька разів на місяць	Ра з на декіль ка місяці в	Ра з на піврок у	І аз на рік	Рі дше, ніж раз на рік
Відвідуєте історичні пам'ятки і музеї							
Розмовляєте про минуле сім'ї, предків							
Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї							

Спільно відвідуєте заходи народної творчості (виставки, концерти, конкурси) у місті/громаді							
Волонтерите: плетете сітки, готуєте їжу для ярмарок, для військових тощо							

9. Наскільки ви пишаєтеся Україною у кожному з цих пунктів?

	Дуже пишаюся	Скоріше пишаюся	Скоріше не пишаюся	Взагалі не пишаюся	
Досягнення у галузі мистецтва та культури					
Досягнення у спорті					
Збройні Сили України					
Історія становлення країни					
Як працює демократія					
Рівень соціального захисту					

10. Наскільки часто ви...

	Щотижня	Раз на місяць	Деякі рази на місяць	Раз на декілька місяців	Раз на півроку	Раз на рік	Рідше, ніж раз на рік
Використовуєте українську мову вдома							
Використовуєте українську мову у публічному просторі: школа, робота, спілкування в інтернеті							

Волонтерите: плетіння сіток, готування їжі для військових, донати							
Відвідуєте громадські заходи, дні пам'яті							
Святкуєте народні свята							
Переглядаєте відео/подкастів/стрі мів на тему української історії та мови							

Додаток В. Таблиця 3.10

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Діти Наскільки важливі для вас такі речі (Народження в Україні) * Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %
Діти Наскільки важливі для вас такі речі (Народження в Україні) * Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %
Наскільки важливі для вас такі речі (Вільне володіння українською мовою) * Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %
Наскільки важливі для вас такі речі (Вільне володіння українською мовою) * Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %
Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України. * Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %

Таблиця 3.10 (продовження)

Оцініть наскільки сильно ви відчуваєте Гордість під час прослуховування гімну України. * Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %
Наскільки ви пишаєтеся Україною (Досягнення у спорті) * Ступінь взаємодії (Розмовляєте про минуле сім'ї, предків	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %
Наскільки ви пишаєтеся Україною (Досягнення у спорті) * Ступінь взаємодії (Дотримуєтеся народних традицій в сім'ї)	31	100,0 %	0	0,0%	31	100,0 %